

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTRANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

(Əlizadə Elnur Məzahir)

“Bank işində risklərin mahiyyəti, təsnifatı və azaldılması yolları” mövzusunda

MAGİSTR DİSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060403 Maliyyə

İxtisaslaşma

Bank işi

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.d prof. Z.F.Məmmədov

i.e.ddos Z.H.İbrahimov

Kafedra müdiri

prof.Ə.Ə.Ələkbərov

BAKI 2018

MÜNDƏRİCAT

Giriş -----	3
I Fəsil .Bank riskləri və onların idarə olunmasının nəzəri əsasları	
1.1 Bank riskləri anlayışı, onların mahiyyəti və təsnifatı-----	7
1.2 Bank risklərinin idarəolunmasının mahiyyəti, idarəetmə funksiyası, onun təşkilatı strukturu-----	19
1.3 Bank risklərinin idarə olunmasındakı siyasət və qaydalar-----	24
II Fəsil . Bazar iqtisadiyyatı şəraitindəki bank riskləri və onların idarə olunmasının təhlili.	
2.1 Müasir dövrdəki bank riskləri və onların mahiyyəti.-----	28
2.2 Risk qiymətləndirmə metodları (stress test və.s) -----	37
2.3 Risk menecmentinin inkişaf etdirilməsi.-----	49
Fəsil III.	
Müasir informasiya sistemlərinin tətbiqi ilə risklərin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi.	
3.1 İnformasiya sistemləri və risklərin idarə olunması.-----	57
3.2 Texnologiyanın tətbiqi ilə yaranan risklər və onların aradan qaldırılmasının təhlili-----	63
Nəticə və təkliflər -----	69
Ədəbiyyat siyahısı -----	72
Əlavələr -----	73
Xülasə -----	75
Резюме -----	77
Summary -----	79

GİRİŞ

Müasir dövrdə bütün ölkələrdə olduğu kimi, bizim respublikamızın iqtisadi inkişafında bank sisteminin rolu nəzərə çarpacaq dərəcədə artmışdır. Bildiyimiz kimi, dinamik iqtisadi artımın təmin edilməsində, özəl sektorun, əsasən də kiçik və orta sahibkarlığın maliyyəyə olan ehtiyaclarının təmin edilməsində ölkəmizdə bank sisteminin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Ona görə də müasir bank sisteminin ölkəmizdə milli təsərrüfatın ən vacib sferalarından birinə çevrilmişdir. Kredit isə bank işinin əsasına, bank işinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün bazaya çevrilmişdir. Bildiyimiz kimi, müasir dövrdə bank kreditləşmə zamanı müəyyən risklərlə üzləşir. Hal-hazırda bank riskləri problemi xüsusən kəskinləşmişdir. Ona görə də bank risklərinin idarə olunmasına ciddi zəmin yaranır. Əgər bank riskləri idarə olunmasa ayrı-ayrı banklarda böhranlar yaranar və bank sektorlarının maliyyə sabitliyi təhlükəyə məruz qala bilər. Bank risklərinin idarə olunmasında da ciddi problemlər vardır. Hazırkı dissertasiya işində bank risklərinin nəzəri əsaslarını təhlilindən başlayaraq bank risklərinin idarə olunmasındakı problemləri, müasir dövrdəki bank risklərinin idarə olunmasını, bank risklərinin təkmilləşdirilməsində olan siyasət qaydalarını və s. təhlil edəcəyik. Bildiyimiz kimi hazırkı dövrdə bu mövzu çox aktuallaşdırılmışdır. Aktualıq dedikdə bank risklərinin idarə olunmasının hazırkı dövrə uyğun olub-olmamasının nə dərəcədə olduğu başa düşülür. Bankların normal işləməsi bildiyimiz kimi bank risklərinin idarə olunmasından asılıdır. Deməli mövzumuz olduqca aktual mövzudur. Bank fəaliyyətində qazanılan uğurlar tamamilə risklərin idarə olunmasından asılı olduğu üçün, bizim bu mövzu deməli çox aktual mövzudur.

Dissertasiya işininobyektini isə bank risklərinin özləri və onların azalılması və idarə olunmadakı problemlər təşkil edir.

Dissertasiya işinin predmetini bankların fəaliyyətləri zamanı yaranan risklər və müasir böhran şəraitində dayanıqlığı təmin edilməyə yönəlmiş risklərin idarə olunma metodları və qaydaları təşkil edir. Apardığımız tədqiqatın predmetinə bank risklərinin

özləri və risklərin aradan qaldırılması, tənzimləmə metodları, başlıca istiqamətləri, risk menecmentinin təkmilləşdirilməsi yolları və s. aiddir.

Dissertasiya işinin mühüm məqsəd və hədəfləri də vardır. Əsas məqsəd ölkəmizdəki kredit sistemində yaranan bank risklərini öyrənərək təsnif etmək, bank risklərinin müəyyən olunma metodlarının və stress testlərin aparılmasının araşdırılması, bankların bu risklərlə hansı şəkildə mübarizə aparmasını tədqiq edərək göstərməkdən ibarətdir. Əsas vəzifə isə məqsədlərə nail olmaq üçün həyata keçirilən aşağıdakı vəzifələrin məcmusudur:

- 1) Respublikada bank risklərinin hazırkı dövrdəki vəziyyətinin qiymətləndirilməsi,
- 2) Bank risklərinin tənzimləmək üçün alət və metodların müəyyənləşdirilməsi,
- 3) Respublikamızda bank risklərinin idarə olunma siyasətini həyata keçirməkdə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

Dissertasiya işinin nəticəsi bankların fəaliyyəti zamanı yaranan risklərin idarə olunması ilə bağlı yaranan problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində səmərəli təkliflər verməkdir. Nəticə olaraq riskin həcmi ilə mənfəətin arasındakı asılılığın əsaslandırılması da götürülmüşdür. Ona görə ki, bildiyimiz kimi mənfəət qazanmaq imkanı artdıqca, itkilərin yaranması riski də sürətlə artır. Dissertasiya işinin böyük praktik əhəmiyyəti də vardır. Burada apardığımız təhlil kommersiya banklarının bank risklərinin idarə olunma siyasətinə bir daha nəzər yetirməyə imkan yaradır və biz əldə olunan nailiyyətlər, bank risklərinin idarə olunması siyasətinin keçirilməsində səmərəli üsulları, öndə duran problem və onların həll yollarına nəzər salmaq imkanı qazanırıq. Dissertasiya işində səmərəliliyin artırılması məqsədi ilə verilən müəyyən təkliflərdə vardır. Bu işin praktik əhəmiyyəti risklərin təsnif edilməsi risklərin yaranma nöqtəyi-nəzərindən yanaşmadır. Ona görə də “bank riskləri və onların idarə olunması” mövzusunda aparılan tədqiqat işi praktik cəhətdən əlverişlidir.

Dissertasiya işinin informasiya bazası olaraq əsasən Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının, bəzi Kommersiya Banklarının, Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun və s. illik hesabatları, statistik məlumatları, bank

riskləri ilə bağlı normativ aktlar, müxtəlif xarici və yerli iqtisadçı alimlərin fikirləri və s. təşkil edir.

Həmçinin, tədqiqat zamanı müqayisəli təhlil metodu, iqtisadi-riyazi, eləcə də statistik və qrafik metodlardan istifadə edilmişdir. Dissertasiya işi 78 səhifədən ibarətdir. Ora giriş, 3 fəsil, 8 bölmədən, ədəbiyyat siyahısı və əlavədən ibarətdir.

Birinci fəsildə bank riskləri və onların nəzəri əsasları təhlil edilir. Həmin fəsilin özü isə 3 bölmədən ibarətdir. Həmin bölmələrdə bank riskləri və onların idarə olunmasının mahiyyəti araşdırılır, 2-ci bölməsində daha sonra idarəetmə funksiyası və onun təşkilati strukturuna baxılır, Bank risklərinin idarə olunmasının siyasət və qaydaları araşdırılır.

II fəsildə isə bazar iqtisadiyyatı və böhran şəraitində kəskinləşən bank riskləri və onların idarə olunması təhlil olunur. Bu fəsil 3 bölmədən ibarətdir. Həmin bölmələrdə böhran şəraitində və müasir dövrdəki risklər və onların idarə olunması təhlil olunur, risk menecmentinin təkmilləşdirilməsi yollarına baxılır.

III fəsildə isə informasiya sistemləri və bank risklərinin qarşılıqlı əlaqələri təhlil olunur. Həmin fəsil də iki bölmədən ibarətdir. Bu bölmələrdə informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə yaranan risklərə baxılır və onların aradan qaldırılması yolları təhlil olunur. Eyni zamanda informasiya sistemlərinin bank risklərinə təsiri təhlil olunur. Nəticə və təkliflər bölməsində isə Respublikamızda bank risklərin idarə olunma siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi yolunda nəticələr çıxarılmış və təkliflər irəli sürülmüşdür. Bütün bunlara əlavə olaraq tədqiqat işinin elmi yeniliyini də qeyd etmək istəyirəm.

Elmi yenilik olaraq aşağıdakıları göstərmək olar. Bank risklərinin idarə olunmasının siyasətinin məqsəd və vəzifələri kompleks araşdırılmışdır, bank risklərin idarə olunma siyasətinin başlıca istiqamətləri təhlil olunmuşdur. Bank riskləri əvvəlcə yaranma formalarına görə, daha sonra isə kateqoriyalara görə təhlillər aparılmışdır. Ayrı-ayrı risk faktorları və növləri üzrə araşdırmalar aparılmışdır. Həmçinin tədqiqat işində bankların idarə olunma metodlarının analiz edilməsi və həmin

risklərin bankların mənfəətlisinə təsiri araşdırılmışdır, Azərbaycan Respublikasının banklarında yaranan problemlər daha geniş tədqiq edilərək araşdırılmışdır.

I FƏSİL. Bank riskləri və onların idarə edilməsinin nəzəri əsasları

1.1 Bank riski anlayışı, onların mahiyyəti və təsnifatı.

Müasir dövrdə bank riski dedikdə, respublikamızda, eləcə də dünyada iqtisadi vəziyyətin pisləşməsi, verilmiş kreditlərin geri qaytarılmaması, qiymətli kağızların kotirovkasının dəyişməsi, balans arxası əməliyyatlar üzrə ödənişlərin baş verməməsi, resurslar bazasının azaldılması və s. nəticəsində zərərlərin yaranması ilə müşayiət olunan risklər başa düşülür. Bu risklər kredit təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən bank əməliyyatları zamanı əmələ gələn risklərdir.

Bank riski bildiyimiz kimi baş vermə faktorundan asılı olaraq iki formada : Xarici və daxili formalarda olur.

Xarici formada olan risklər əsasən sığorta, valyuta, forsmajor hallarındakı risklərdir. Bu risklər əsasən xarici faktorlar əsasında baş verə bilən əməliyyat riskləridir.

Daxili formada olan risklər isə kredit, portfel, bank əməliyyatları riskləridir. Onlar ancaq daxili faktorlar əsasında baş verir.

Bank risklərinin səviyyəsinə əsasən bank əməliyyatlarının sığortalanmasının köməyi ilə nəzarət olunur. Bu sahədə geniş addımlar hazırkı dövrdə respublikamızda da atılmışdır. Belə ki, ölkədə iqtisadi inkişaf yolunda bank sisteminin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Mərkəzi Bank tərəfindən qarşıda qoyulan məqsədlərə nail olunmuş, infilyasiyanın qarşısı alınmış, iqtisadi artıma uyğun olaraq pul təklifinin həcmi artırılmışdır. Ölkədə makro iqtisadi sabitlik getdikcə daha da möhkəmlənmişdir. Bankların minimal kapitalına tələb çox artmışdır. Dövlət və özəl bankların intensiv sağlamlaşdırma tədbirlərinin davam etdirilməsi bank sisteminin davamlılığını möhkəmləşdirmişdir və son bir neçə il ərzində iqtisadi artıma uyğun olaraq bank kreditləri bir neçə dəfə artmış, əhəlinin əmanətləri isə bir neçə dəfə çoxalmışdır.

Belə bir müasir dövrdə isə dediyimiz kimi rəqabətin kəskinləşdiyi şəraitdə bank risklərinə də diqqət artır. Banklar daha riskli əməliyyatlar aparırlar. Bank fəaliyyəti

elə bir fəaliyyət növüdür ki, orada subyektlər arasında qarşılıqlı münasibətlər risksiz ötürülür və mümkün də deyil.

Termin olaraq “risk” italyanca qorxu, təhlükə mənasındadır Bank riski isə - “kredit idarələrinin və bankların həyata keçirdikləri bank əməliyyatlarının formalarından irəli gələn itkilər təhlükəsi” kimi səciyyələnir. Bank risklərinin xüsusiyyəti ondadır ki, o, ictimai məhsulun istehsal və tədavülü proseslərini əks etdirməklə bərabər, həm də mübadilə sferasında, tədiyyə dövriyyəsində və s. meydana çıxır. Azərbaycan Respublikası bank sisteminin fəaliyyətində bank riski anlayışı ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində, iqtisadi sistemin bazar münasibətləri əsasında əsaslı və yenidən qurulduğu dövrdə meydana çıxmışdır.

Bankların mənfəətli formada fəaliyyət göstərə bilmələri üçün risklərə hazır olması çox mühüm məsələdir.

Bank sektorunda beş əsas risk növü var.

- a) Valyuta riskləri
- b) Faiz nisbəti riskləri
- c) Kredit riskləri
- d) Likvidlik riskləri
- e) İqtisadi risklər

Banklar əmanətə ödədikləri faizdən daha çox gəlirlik saxlayan aktivlərə (kredit və ya qiymətli kağızlara qoyulan investisiya kimi) sahib olma problemi ilə qarşılaşırlar. Faiz riskini azaltmaq məqsədi ilə onlar dəyişkən faizli kredit verməyə üstünlük verirlər. Faiz riski-faiz nisbətlərində meydana çıxan dəyişikliklərin bankın gəlir və xərclərinə təsir etməsindən meydana çıxan risklərdir.

Valyuta riski zamanı –Valyuta bazarlarında valyuta kurslarındakı dəyişikliklər doğru ehtimal edilərək mənfəət əldə edilə bilər. Valyutalarda gözlənilməyən dəyişmələr zamanı banklar uğursuzluq ilə rastlaşa bilər və zərərə düşər.

Kredit riski- Kreditləşmə prosesi zamanı edilən risk kredit riski adlanır. Kredit riskinə qarşı qorunmanın ən optimal yolu kredit portfelinin çeşidlənməsidir. Hər bir bankın kredit riski səviyyəsi həmin bankın malik olduğu kreditlərin keyfiyyəti ilə sıx bağlıdır.

Likvidlik riski- bütün banklar istənilən fəaliyyətlərini və investisiya qoyuluşlarını artırmaq istəyirlərsə, onda əmanətçilərin tələbləri ödəyə bilmək üçün kifayət qədər çox fonda sahib olmalıdırlar. Əks halda likvidlik riski yaranır.

İqtisadi risk- Kredit menecmentlərinin makro iqtisadi şərtləri nəzarət altına ala bilmədikləri dövrdə edilən riskdir. Onun köməyi ilə kredit portfelini iqtisadi həyatdakı dalğalanmadan qaçıрмаq mümkündür.

İndi isə mühüm bank risklərini daha geniş şərh edək.

Bəzi alimlər daha mühüm bank risklərini beş növə ayırır.

- 1) Kredit riski
- 2) Likvidlik riski
- 3) Faiz dərəcələrinin dəyişilməsi ilə bağlı risk
- 4) Bazar riski
- 5) Ödəniş qabiliyyətsizliyi və ya müflisləşmə riski

Sonuncudan başlasaq ödəniş qabiliyyətsizliyi riski bankın xərclərinin onun gəlirlərindən yuxarı olduğu zaman meydana gəlir. Bu zaman yığılan zərər və itkilər bankın xüsusi kapitalından yuxarı qalxır ki, bank da öz növbəsində öhdəliklərini yerinə yetirə bilmir.

Maliyyə riskləri aktiv və passivlərin strukturunda, dəyərində, gəlirliyində, həcmində mövcud olan gözlənilməz dəyişikliklər ilə sıx əlaqədardır.

Maliyyə riskləri- bəzən aşağıdakı hissələrə də bölünür:

- 1) Kredit riskləri
- 2) Likvidlik riskləri
- 3) Qiymət riskləri
- 4) Fond riskləri
- 5) İnflyasiya riskləri
- 6) Ödəniş qabiliyyətinin olmaması riskləri

Yuxarıda dediklərimizi də nəzərə alsaq kredit riski ilk növbədə borcalanları o cümlədən kontragentlərin öhdəliklərini yerinə yetirmədikləri təqdirdə mümkün olan maliyyə itkisi riski deməkdir.

Kredit riski əsasən kontragentlərin balansı və ya balansarxası öhdəlikləri zamanı meydana çıxır. Borclu tərəfdən nəinki formal, hətta qeyri-formal öhdəliklər üzrə kredit riski yarana bilər. Bu isə öz növbəsində həm real, həm də nominal itkilərə səbəb ola bilər. Bu riskin əsas hissələrindən biri sahə riskidir. (iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsi üzrə olan risk). Bu risk xarici borc alan şəxslərə kreditin verilməsində əhəmiyyətli yer tutur və borc alan şəxsin yaşadığı ölkəyə aid risk amillərindən çox asılıdır. Kredit riski tam olaraq kreditin təqdimatında, qiymətli kağızlar portfelinin təşkilində, banklararası əməliyyatların, valyuta əməliyyatlarının icrasında, zəmanətli və zəmanətli fəaliyyət növündə, qiymətli kağızların istehsalında və diler fəaliyyəti sahələrində mövcud ola bilər.

Bankların likvid olması əmanətçilərin və digər ona borclu olanların qarşısında öhdəliklərini vaxtlı vaxtında yerinə yetirmək elə likvidlik bacarığının özüdür. Kredit təşkilatı və ya bank əmanətçilər qarşısında vaxtlı-vaxtında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyəndə “koma effekti” adlanan effekt əmələ gəlir. Bu zaman depozitlərin azalması baş verir və hesablardakı qalıq ödəniş qabiliyyətinin azalmasına səbəb olur.

Likvidlik (ödəniş qabiliyyəti) riskini aşkara çıxarmaq çox çətinidir. Bu onun üçündür ki, bankın likvidliyinə təsir edən amillər çoxdur. Bank isə öz növbəsində bu amillərə əks təsiri çox çətin göstərir.

Bankların təcrübəsində bəzi göstəricilərdən istifadə edilir. Bu göstəricilərin hər biri likvidliyi müəyyən edən amilə xarakterizə edir. Bu göstəricilərdən ən məşhuru balans likvidlik əmsallarıdır. Digər əmsal isə kredit təşkilatının likvidlik aktivlərinin mövcud olan ümumi aktivlərə nisbətidir. Bu kimi əmsallar çoxdur. Bu əmsalları hesablayan zaman aktivlərdən hansını likvidli hesab etmək olar sualı meydana çıxır. Bu sualın cavabı çoxmənalıdır. Ona görə ki, həm sənaye müəssisələrindəki maliyyə təhlili, həm də ticarət sahəsi aktivlərinin hansının likvidli olması əmsalın meydana çıxmasına şərait yaradır. Bank sahəsinə gəldikdə isə MB-ın fərdi yanaşmasına uyğun olaraq, likvid aktivləri kredit qoyuluşundan təşkil olunmayan yüksək likvidli aktivlər və bir ay müddətində ödənilməsinə nəzərdə tutan kreditlərdən ibarət likvidli aktivlərə ayırmaq olar. Bu nəzarət etmək üçün deyil, ona görədir ki, riskin bankdaxili nəzarəti

üçün otuz gün ərzində aktivlərin likvidli aktivlərə keçməsi vaxtı çox olduğundan bu intervalı bir neçə dəfə azaltmaq məqsədə uyğun olur.

Balansın likvidliyinə gəldikdə isə, onun qiymətləndirilməsi əmsalların təhlili metodları ilə aparılır. Üçüncü risk Qiymət riskidir. Qiymət riski kredit və likvidlik riskləri ilə birgə əsas maliyyə riskidir. Bu risklər aktivlər və bank öhdəliyinin gəlirliyindən, əsas da dəyərin gözlənilmədən dəyişməsindən asılıdır.

Qiymət riskinin özünü bir neçə yerə bölmək olar

- 1) Faiz dərəcəsinin dəyişmə riski
- 2) Valyuta riskləri
- 3) Bazar riskləri
- 4) Bazis riskləri

Faiz dərəcəsinin dəyişmə riski əsas kredit qoyuluşuna və öhdəliklərə təsir göstərir. Faiz dərəcəsinin dəyişmə riski bankların gəlirinə faiz dərəcəsinin gözlənilməyən dəyişməsinin mənfi təsiri deməkdir. Faiz dərəcəsinin dəyişmə riski qeyri-sabitliyin nəticəsi olur, bazar iqtisadiyyatı şəraitində həmişə fəaliyyət göstərir. Passiv və aktiv əməliyyatlar zamanı, eləcə də ayrı-ayrı maliyyə alətləri üzrə faiz dərəcəsi fərqləndirilir. Ancaq onlar arasında qarşılıqlı əlaqələr də ola bilər. Məsələn: depozit üzrə faiz dərəcəsinin enməsi, bilavasitə borclu olan şəxslərin kreditləşmə dərəcəsinin enməsinə şərait yaradır. Maliyyə bazarları mexanizmləri nə qədər inkişaf edərsə, o zaman qanunauyğunluq daha çox gözə çarpar.

Bəzən banklar faiz dərəcəsinin dəyişənlik riskininin böyük bir hissəsinin borc alan şəxsin üzərinə qoyur. Bu zaman bank həmin şəxsin ödəniş qabiliyyətinin aşağı düşməsinə şərait yaradır. Və bununla da bütövlükdə kreditin və faizin itirilməsinə gətirib çıxardılır. Sənyə və ticarət müəssisələrinə baxanda maliyyə təşkilatları, o cümlədən banklar riskin bu növü ilə idarəetmədə daha çox imkanlara malikdirlər.

Əvvəllər respublikaların bir çoxunda, eləcə də bizdə faiz dərəcələrinin dəyişmə riskinə dövlətin ciddi tənzimləmə qanunununüzündən diqqət yetirilə bilmirdi. Buna baxmayaraq həmin dövrdə likvidliyin idarə olunmasına daha çox yetirilirdi.

Həmçinin qeyd edək ki, müştərinin digər bankın xidmətlərindən istifadə etməsi zamanı faiz dərəcəsinin cəmi müəyyən olunur, faiz dərəcəsi artan zaman müddətli əmanət və depozitlər üzrə faiz dərəcələrinin cəmi təyin edilir.

Valyuta riski aktivlər yaranan zaman və xarici dövlətlərin valyutalarından istifadə edərək resurs mənbələri cəlb edən zaman yaranan riskdir. Valyuta riski bir çox amillərin təsiri ilə yaranmış və onların sırasında normal bazar qüvvələrinin fəaliyyəti ilə uyğunlaşdırılmışdır. Valyuta kursuna əsasən ölkənin iqtisadi inkişafı təsir edir. Valyuta kursuna eyni zamanda bütün siyasi məqamlar və sosial gərginlik səviyyəsi təsir göstərir.

Valyuta riskinin bir neçə tərkib hissələri ayırd edilir. Onlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar.

- 1) Mübadilə prosesində dəyişkənlik kursu- mübadilə kursunun qəfildən dəyişməsinə nəticəsində xarici valyutada qoyulan vəsaitin qiymətdən düşməsi riski.
- 2) Konvertasiya riski- mübadilə əməliyyatları həyata keçirən zaman mövcud olan məhdudluq zamanı yaranan riskdir.
- 3) Açıq valyuta mövqeyi riski- Bankın valyuta aktivləri ilə Bankın xarici valyuta üzrə olan öhdəliklərinin parametrlər arasında uyğunsuzluqlar zamanı yaranan riskləridir.

Valyuta riski bütün balans və balansarxası əməliyyat proseslərində xarici valyuta ilə iştirak edir. Kredit təşkilatları risk amilinə az miqdarda təsir edə bilirlər.

- 4) Bazar riskləri- faiz dərəcələri xarici valyuta məzənnələri və kapitalın (eyni zamanda

bazar qiymətli kağızların) qiymətlərində enib-qalxmalar nəticəsində bank aktivinin bazar dəyəri dəyişə bilər. Bu zaman yaranan risk bazar riskidir. Bazar riski özü də bir neçə yerə bölünə bilər.

- 1) Faiz dərəcəsi riski-faiz dərəcəsinin dəyişməsi nəticəsində yaranan riskdir. Həmin riskin mənbəyi əsasən faiz gətirən maliyyə alətlərinə təsir edər

- 2) Kapital riski- kapitalın və digər bazar qiymətli kağızların qiymətindəki dəyişikliyəsasən yaranan riskdir. Həmin risk kapital portfelinə, heçinq məqsədləri üçün istifadə olunan kapitalın törəmə alətlərinə təsir edir.
- 3) Xarici valyuta riski- valyutaların məzənnələrində olan dəyişikliyə görə yaranan riskdir. Bu risk xarici valyutada yerləşdirilən alətlərin portfelinə təsir edir. Bank ticarət əməliyyatlarını müxtəlif valyutalarda apardıqda və sonradan uçot və hesabatlar yerli valyutaya çevrildikdə bankın ümumi portfeli xarici valyuta riskilə rastlaşa bilər.
- 4) Əmtəə-mal riski-əmtəə və malın qiymətlərində baş verən dəyişikliyə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyinin təsir etdiyi portfeller mövcud olan əmtəələrdən (qızıl) və ya əmtəə fyuçerslərindən və forvard müqavilələrindən ibarət ola bilər.

Bazar riski aktiv, passiv və balansarxası hesabatların dəyərində təsir edən bazar amillərinin mümkün olan təsiri ilə şərtləşdirilmişdir. Bəzi hallarda “bazar riski” anlayışı “qiymət riski” anlayışına bərabər tutulur. Bu valyuta riski və faiz dərəcəsinin dəyişmə riskinin qiymət riskinə bərabər tutulması vaxtı baş verir. Bu zaman bazar riski qiymət riskinin əsas tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Təsnifata bu cür yanaşanda “bazar riski” ilə “qiymət riski” sinonim olurlar.

Banklar iki səbəbə görə bu riskə meyilli olurlar:

Birinci səbəb odur ki, bank tərəfindən emissiya edilən (buraxılan) qiymətli kağızların bazar qiymətinin enməsi onların yenidən emissiyası zamanı əlavə xərclərə səbəb olar. Digəri isə aktivlərin bazar dəyərinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar əsas maliyyə kapitalının ümumi dəyərinin müəyyən olunmasıdır. Əsas fondların dəyər qiymətinin yenidən qiymətləndirilməsi vaxtaşırı olaraq həyata keçirilir, birqayda cari bazar qiymətlərə müxtəlif cür əks etdirilir. Milli Bankın aktivində əsas kapitalın payı 15-30 % arasında dəyişir. İşləyən müəssisələrdə isə əsas kapitalın payı aktivlərin dəyərindən 1,5 dəfə yüksəkdir.

Hazırkı dövrdə bazar riskinin qiymətləndirilməsi beynəlxalq miqyasda fəaliyyət göstərən bank üçün daha aktualdır.

Bazis riskləri: Faiz dərəcələri riskinin ümumi səviyyəsinin dəyişməsi ilə deyil, faiz dərəcələrinin strukturunda hərəkətlə sıx əlaqədar olan riskdir. Başqa cür desək bazis riski ayrı-ayrı faiz dərəcələrinin hərəkətlə assimetriyanın yaranması ilə şərtləşdirilmişdir. Bank hər növ imkanlardan istifadə edərək ödəniş müddəti üzrə aktivlər və passivlər arasında mütənasiblyə, uyğunluğa nail olur. Ancaq faiz dərəcəsinin dəyişmə riskinə meyillik hələ də tam ləğv edilməmişdir. Bildiyimiz kimi kredit üzrə dərəcələr bilavasitə banklararası kreditlər faiz dərəcəsi ilə əlaqədardır, depozitlərin faiz dərəcəsi isə ondan asılı deyildir. Bu da öz növbəsində bazis risklərinə təsir edir.

Qeyd etdiklərimiz risklər də başqa da risklər mövcuddur. Onlara misal olaraq fond riskini, inflyasiya riskini, ödəniş qabiliyyətinin olmaması riskini, funksional riskləri, strateji riski, texnoloji riski, effektivsizlik riskini, əməliyyat riskini və s. göstərmək olar. Onları ayrı-ayrılıqda qısa da olsa şərh edək:

İnflyasiya riski-banklara ciddi və hərtərəfli təsir edir. Bankın aktivlərinin dəyərdən düşməsilə təzahür edən inflyasiyanın mənfi təsiri daha çox hiss olunur. Dəyərdən düşən bank aktivinin əsas hissəsini pul vəsaiti və maliyyə qoyuluşu təşkil edir. Banklar kredit verir və müəyyən vaxt keçdikdən sonra kredit geri qaytarılandan sonra kredit geri qaytarılanda inflyasiyanın dəyərsizləşdiyi pul şəklində olur. Bu da öz növbəsində bankın işinə ciddi ziyan vurur. Burada yüksək inflyasiya aşkar hiss olunmasada bank əməliyyatlarının gəlirini əhəmiyyətli dərəcədə artırma bilər.

Bank gəlirinə iqtisadiyyatın təsir etdiyi başqa əlverişli amillərdən biri vasitəçi ticarət şirkətlərinin, kredit alan şəxslərin ödəniş qabiliyyətinin kapitalın sürətlə dövr etdiyi zamanda aşağı düşməsi olur. Bu zaman isə kreditlərin qaytarılmaması əhəmiyyətli dərəcədə artır. Deməli bu zaman kreditorlar tərəfindən bank kreditlərinin ödəniş qabiliyyəti olan tələb aşağı enir.

Son bir neçə ildə respublikada inflyasiya tempinin sürətlə artması bank aktivlərinin dəyərdən düşməsinə səbəb olmaqdadır.

Fond riski- Qiymətli kağızlara olan tələb və təklif qəfildən dəyişə bilər və onların dəyəri təkrar qiymətləndiriləndə bank yeni risklərlə üzləşə bilər. Bunlar fond riskləridir. Fond riskləri qiymətli kağızlarla aparılan əməliyyatlar zamanı yaranır. Bu

zaman birbaşa maliyyə itkiləri və ya mənfəətin əldən getməsi və ya gəlirliliyin azalması baş verə bilər. Qiymətli kağızlarla olan risklər müvəqqəti və daimi ola bilər. İnvestorun qiymətli kağızlara yatırdığı əmanətləri itki ilə üzləşmədən realizə edə bilmədiyi səbəbindən qiymətli kağız kursu aşağı düşür, bu zaman daimi risk yaranır.

Tədarük riski, hesablaşmaların tənzimlənməsi riski və s. birbaşa risklərə aiddir.

Ödəniş qabiliyyətinin olmaması riski- başqa risklərdən törəmə riskidir. O, Bankın öz kapitalından yüksək olaraq toplanmış itkilərin və zərərin hamısına olan öhdəliklərin yerinə yetirə bilməməsi təhlükəsi olan zaman yaranan riskdir. Bankların real ödəniş qabiliyyətləri olmaması bilavasitə iflas termini ilə sıx əlaqədardır. Bu zaman mülkiyyət sahiblərinin kapitalı yox dərəcəsində olur, ona görə də Bank ya ləğv oluna, ya da sahibkarlığı dəyişdirilə bilər. Bankın iflası proseduru qanunvericilikdə öz əksini tapmışdır. Lisenziyanın geri alınmaması Bankın likvidliyinə aid minimum tələblərə cavab verə bilməməsi deməkdir. Onun fəaliyyətinin tamam dayandırılması onun bir müəssisə kimi ləğvi deməkdir. Milli Bank tərəfindən hazırki dövrdə bir neçə bankın lisenziyasının geri alınması buna misaldır.

Bəzən funksional risklərə də rast gəlinir. Funksional risk hansısa bir məhsulun yaradılması, xidmətlərin göstərilməsi prosesinə aiddir. Bankın fəaliyyəti də funksional riskə çox meyillidir. Bu risklər təsərrüfat-maliyyə prosesinə həm tam, həm də vaxtında nəzarət edilmədiyi zaman meydana çıxır. Funksional risk maliyyə risklərindən heç də az olmur, ancaq onun miqyasını təyin etmək çətindir. Maliyyə riskini pul vahidi ilə ifadə edə bilərik, ancaq bu funksional riskdə mümkün deyil. Onlar sistemli xaos vasitəsi, subyektiv və obyektiv səbəblər vasitəsilə şərtləşdirilmişlər. Kredit təşkilatları və banklar əsasən funksional riskləri sənəd dövriyyəsinə təkmilləşdirmək, daxili auditi inkişaf etdirmək, daxili metodlar işləyib hazırlamaq, əməliyyatların əvvəlcədən düşünülmüş dəqiq resurslarla təmin etmək vasitəsilə azaltmağa, minimallaşdırmağa çalışırlar. İrəlicədən düşünülmüş resurslarla təminat, əməliyyatların texniki-iqtisadi formada əsaslandırılması əsasən mütəxəssis və metod-texniki təchizatına aiddir.

İndi isə strateji risk anlayışına aydınlıq gətirək. Strateji risk əsasən idarəetmənin səhvləri ilə əlaqədar olan risklərdir. Bu səhvlər əsasən ona görə yaranır ki, təşkilatlar

məqsədini bəzən səhv ifadə edir, realizə edən zaman səhv resurs təminatı edir. Mütəxəssis təminatı və maliyyə resurslarının yanlış seçilməsinə səbəb olan ambisiyalı məqsədlər nüfuzunun itməsinə və böyük itkilərə səbəb ola bilər. Buna klassik misal olaraq daşınmaz əmlaklara əsassız irimiqyaslı investisiya qoyuluşu və yeni region bazarlarına əsassız, səmərəsiz çıxışı göstərə bilərik.

Bəzən törəmə mahiyyə vasitələri ilə keçirilən əməliyyatlar düzgün hesablanmır, bu da bankı strateji risk qarşısında qoyur.

Texnoloji riskə bankın iş dövründə müxtəlif texnologiya və texnikadan istifadəsi zamanı rast gəlinir. Bu vaxt keyfiyyətsiz avadanlığın iş vaxtı əmələ gələn nasazlığını aradan qaldırmaq üçün sərf olunan vəsait itkilər doğurur, eləcə də bankın daxili informasiyasına sanksiyasız daxil olma riski meydana çıxır. Bu riskin meydana çıxmasına misal olaraq kompyuter cinayətkarlığı (xakerlik) və elektron ödəniş sistemində icarəsiz dəyişikliklər aparılmışdır.

Yeni texnologiya və məhsulun banka tətbiqi riski. Bunlara əlavə məsrəflər riski də deyilir. Bu risk iqtisadi mənimsəmə riski ilə sıx əlaqədardır və yeni bank xidmətləri əməliyyatları, texnologiyaların planlaşdırılması faktı ilə bağlı olan riskdir. Bu eyni zamanda marketinq riski ilə əlaqədar olan riskdir. Marketinq riskinin əsas növlərindən biri də məhsulların tətbiqi riskidir.

Effektivlik riski- əməliyyat proseslərinin icrası zamanı müsbət nəticəyə nail olmaqda Bankın məsrəfləri arasında uygunsuzluq olan zaman yaranan riskdir. Digər müəssisələrdən fərqli olaraq Banklarda zərərli məsrəflərin idarə olunması daha mürəkkəbdir. Digər müəssisələr (sənaye müəssisələri) ilə müqayisədə Bankın gəlirinin əsas hissəsinə (təmiz faiz dərəcələrinə) faizsiz məsrəflərin nə kimi təsir etməsini müəyyən etmək çox çətinidir.

Bildiyimiz kimi mühasibat uçotunun hesabat planında əsas əməliyyat məsrəflərinə bankın faiz xərcləri daxil olur. Əslində əməliyyat məsrəfləri faiz xərclərinə müvafiq göstərilir. Bankın kredit resurslarına görə ödənişləri faiz xərcləridir. Əməliyyat məsrəfləri isə bank əməliyyatı ilə əlaqədar olan vəsait itkisi deməkdir. Onlardan ən əsası da aylıq keçirilən məvacibdir. Kommersiya bankının işçilərinin aylıq maaşı bilavasitə bir çox əməliyyatları icra edərək inzibati xərclərə aid edilir

(riskin yaranmaması üçün) ona görə də risklərin idarə olunmasını icra edən bəzi banklar çox hallard mühasib təsnifatına uyğun məsrəflərdən, gəlirdən və balansarxası hesablarda olan vəsaitlərdən istifadə edirlər.

Əməliyyat riski- Yazadığım dissertasiya işini əvvəlcə bu risk haqda qısa məlumat vermişdim. Belə ki, bu risk adekvat olmayan və ya uğursuzluqla nəticələnmiş daxili proseslərdən, sistem və ya insanlardan, və ya kənar hadisələrin baş verməsindən yaranan zərər riskidir. Bu risklərin idarə olunması Bankların risklərinin idarə olunması siyasətinə əsasən həyata keçirilir.

Bank əməliyyatları bildiyimiz kimi, risklərin baş vermə faktorlarından asılı olaraq iki hissəyə bölünür.

- Xarici faktorlar (səbəblər) əsasında baş verən əməliyyat riskləri.
- Daxili faktorlar (səbəblər) əsasında baş verən əməliyyat riskləri

Xarici risklərin bəzi növlərinə nəzər onlar əsasən maliyyələşməmiş risklərdir. Onlar funksional risklərdən fərqli olaraq banka qarşı daxili deyil, xarici risk kimi çıxış edir. Risklərin bu qrupunun bankların işinə təsiri çox böyükdür.

Uyğunsuzluq riski (Dövlətin tənzimləmə qaydaları ilə uyğunsuzluq riski) həm dövlətin tənzimləmə qaydalarının qəfildən dəyişmə amilləri, həm də bankdaxili idarəetmə qaydasındaki problemlər, eləcə də bank işinə nəzarət vasitəsi ilə şərtləndirilə bilər:

- əvvəlcə, bu risk nəticəsində edilən itkilər nəzarət və tənzimləyici orqanların sanksiyaları ilə bağlı meydana çıxma bilər.
- İkincisi, bankın nüfuzuna ziyan dəyə bilər (bu nüfuzun itməsi riskidir)
- daha sonra, itirilmiş mənfəətin və bankın işinin məhdudlaşdırılması səbəbindən meydana çıxan itkilərə və əməliyyatların gəlirinin aşağı düşməsi nəticəsində böyük itkilərə yol verilir.

Son olaraq daha bir riskə nəzər salaq. Bu nüfuzun itirilməsi (reputasiya) riskidir.

Bankın və ya başqa maliyyə orqanının şəxsi nüfuzunu etibarlı işgüzar rəqib kimi saxlamaq qabiliyyətinin olub-olmaması ilə bağlıdır. Bank ödənişli resurslardan asılı olduğu üçün onun bu riskə müqavimətidə çox aşağı olur. Hətta tutaq ki, bankın etibarsızlığına dair təşviş olub və təşvişin əsassız olduğu sübuta yetib, bu zamanda yenə

əmanətçilərin inamı itir və bu da öz növbəsində Bankın vəsaitinin və ödəmə qabiliyyətinin itkisinə şərait yaradar. Bank öz nüfuzunun əhali tərəfindən zərbəyə məruz qalmamasına çalışmalı, hakimiyyət orqanları qarşısında nüfuzunu qoruyub saxlamağa çalışmalı, şübhəli əməliyyatları dayandırmalı, müxtəlif mənşəli yerləşdiyi rayon layihələrində iştirak etməlidir.

Bank riskləri həm də lokal və ya qeyri lokal olaraq təsnif edirlər. Lokal risklər bankın nəzarəti və diqqət mərkəzi altında olan risklərə deyilir. Bankın nəzarətindən çıxan risklərə isə qeyri-lokal risklər deyilir. Hər də bir risk yeni amillərin meydana çıxması və bəzi bank əməliyyatlarının icrası zamanı lokal risk lokal olmayan yəni qeyri lokal riskə çevrilir.

Əlavə kredit verilməsi, borc alan şəxsin kredit payının artımı zamanı risk qeyri lokal ola bilər.

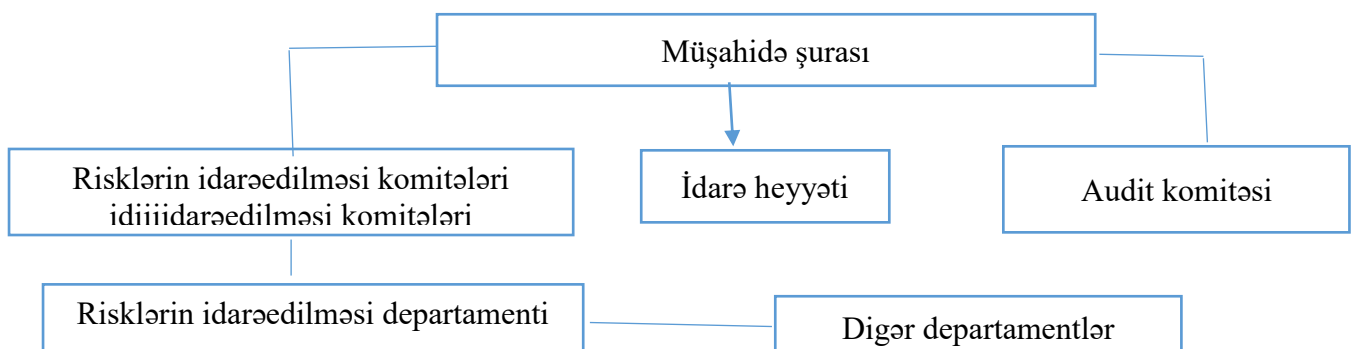
I FƏSİL. Bank riskləri və onların idarə olunmasının nəzəri əsasları

1.2 Bank risklərinin idarə edilməsinin mahiyyəti, idarəetmə funksiyası, onun təşkilatı strukturu.

Risklərin idarə olunması prosesi dedikdə bankların fəaliyyət dairəsinə aid olan risklərin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi, riskə olan limitlərin müəyyən edilməsi vasitəsi ilə onlara nəzarət edilməsi, risklər barədə hesabatların hazırlanması və risklərin tamamilə azaldılmasıdır. Risklərin idarə edilməsi funksiyası Bankda mövcud olan yuxarıdan aşağı istiqamətdə müəyyən edilən səlahiyyət və vəzifələrin ümumi strukturu, quruluşudur. Risklərin idarə edilməsi funksiyasının əsas məqsədi bankın fəaliyyət dairəsinə aid olan bir çox riskləri müəyyən etmək və qiymətləndirmək, onlar barədə hesabat vermək, həmin risklərə nəzarət etmək və onları azaltmaq üçün istifadə olunan üsulları müəyyən etməkdən ibarətdir.

Bank risklərinin idarə edilməsi funksiyası tərəfindən nəzarət edilən bank risklərinin həcmi gəldikdə isə o, səciyyəvi olaraq risk xəritəsinin yaradılması vasitəsilə həyata keçirilir. Risk xəritəsi bankın əməliyyat bölmələrinin hamısının rastlaşdığı bütün risklər haqqında ətraflı məlumatı özündə saxlayır.

İndi isə risklərin idarə edilməsi funksiyasının təşkilatı strukturuna aydınlıq gətirək. Əvvəlcə bu funksiyanı həyata keçirən diaqramma nəzər salaq.

Bu strukturda başlıca amil odur ki, onun vasitəsilə bank daxilində böyün əsas vəzifə və səlahiyyətlər, hesabat vermə və nəzarət iyerarxiyası müəyyən edir.

Dediyimiz kimi risklərin idarə edilməsi üzrə vəzifə səlahiyyətləri müşahidə şurasından başlanılır və yuxarıdan aşağı digər səviyyələrə həvalə olunur.

Məsələn, bankda yaranan və risklərin idarə edilməsini həyata keçirən gündəlik qərarların qəbul edilməsi səlahiyyətləri risklərin İdarə edilməsi komitələrinə həvalə edilə bilər. Onlar müşahidə şurası tərəfindən təsdiqlənmiş əsasnamə əsasında fəaliyyət göstərilir.

Müşahidə şurası-bankın götürdüyü işlər nəticəsində məruz qaldığı risklərin hamısını başa düşür, ona görə də onlar haqqında tam məlumatlar əldə etməlidirlər. Onlar eyni zamanda bankın fəaliyyəti zamanı rastlaşdığı risklərin hamısının səviyyələrini müəyyən etməli və nəzarət edən səmərəli risklərin idarəedilmə sisteminin yaradılmasını təmin edirlər. Ona görə də müşahidə şurası risklərin idarə edilməsini həyata keçirən təşkilat strukturunu və onların idarəedilməsi haqda bütün qayda və prosedurları təsdiqləyir.

Ancaq burada Müşahidə Şurası risklərin idarə olunması üçün tam məsuliyyət daşmasına baxmayaraq, idarəedici məsuliyyət İdarə Heyətinin üzərinə düşür.

İdarə heyəti- Öz növbəsində Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilən və risklərin idarə olunmasını həyata keçirən təşkilatı struktur yaradır və risklərin idarə olunması üzrə bütün prosedur və qaydaları hazırlayır. İdarə Heyəti vaxtaşırı olaraq Müşahidə Şurasına risklərin idarə olunması barədə hesabat verir. Bu isə İdarə Heyətinin Müşahidə Şurasına verdiyi aylıq və rüblük hesabatların bir hissəsini təşkil edir.

Risklərin idarə olunması üzrə daxili komitələr.

Banklarda Müşahidə Şurası İdarə Heyətindən asılı olmayan, eyni zamanda risklərin idarəedilməsi üzrə sərbəst qərarlar qəbul edən daxili komitələri yaradır. Onlar bank fəaliyyəti haqda ətraflı məlumata malik olan idarə heyətinin bir neçə üzvü və struktur bölmələrin rəhbər işçilərindən ibarət olurlar. Daxili komitələr hazırlaşdırılmış qaydalara uyğun olaraq Müşahidə Şurasına və İdarə Heyətinə hesabat verirlər.

Risklərin idarə olunmasını daha çevik həyata keçirmək üçün bankda Risklərin İdarə Olunması Departamenti yaradıla bilər.

Daxili Komitələrin funksiyaları və vəzifələri İdarə Heyyyəti tərəfindən sonra hazırlanan və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilən daxili komitələrin əsasnamələri ilə müəyyən edilir. Bankdakı Daxili Komitələr aşağıdakı sahələr üzrə konkret məsuliyyət daşmalıdır.

- 1) Riskləri, risklərə nəzarət üsullarını müəyyənləşdirməli, uyğun risk xəritələrini tərtib etməlidirlər.
- 2) Risklərin idarə olunması qaydalarını hazırlamalı və onların tətbiq olunmasına diqqət yetirməlidirlər.
- 3) Risklərə nəzarət etmək üçün limitləri müəyyən etməlidirlər.

Buraya Stres testlər kimi risk qiymətləndirmə metodları ilə hesablanan limitlər, risk mövqeyi məbləği kimi sadə tərkibli limitlər daxildir.

- 4) Bankın vəsaitlərinin aktiv və passivlərə görə bölüşdürmək lazımdır. Bölüşdürmə ilə bağlı qərarlar likvidlik boşluğu təhlilləri əsasında qəbul edilməlidir. Likvidlik riskini azaltmaq üçün ehtimal edən müddət ayırd edilməlidir. Həmin məqsədlə Riskə məruz dəyər metodundan istifadə edilə bilər.
- 5) Vəsaitlərin səmərəli və yerində istifadəsini təmin etmək məqsədi ilə kreditləşdirmə və maliyyələşdirmə sxemaları təsdiq olunmalıdır. Həmin sxemlərdə bank daxili əməliyyat vahidlərinin bir-birinə təklif etdiyi aktivlər, öhdəliklər, balans və balansdanxaric məhsulların qiymətləri də göstərilməlidir.

Müşahidə şurası göstəriləndən başqa bir sıra işlər də görə bilər. Belə ki, onlar bankın üzləşdiyi bütün riskləri azaltmaq üçün bir neçə xüsusi komitə də yarada bilər:

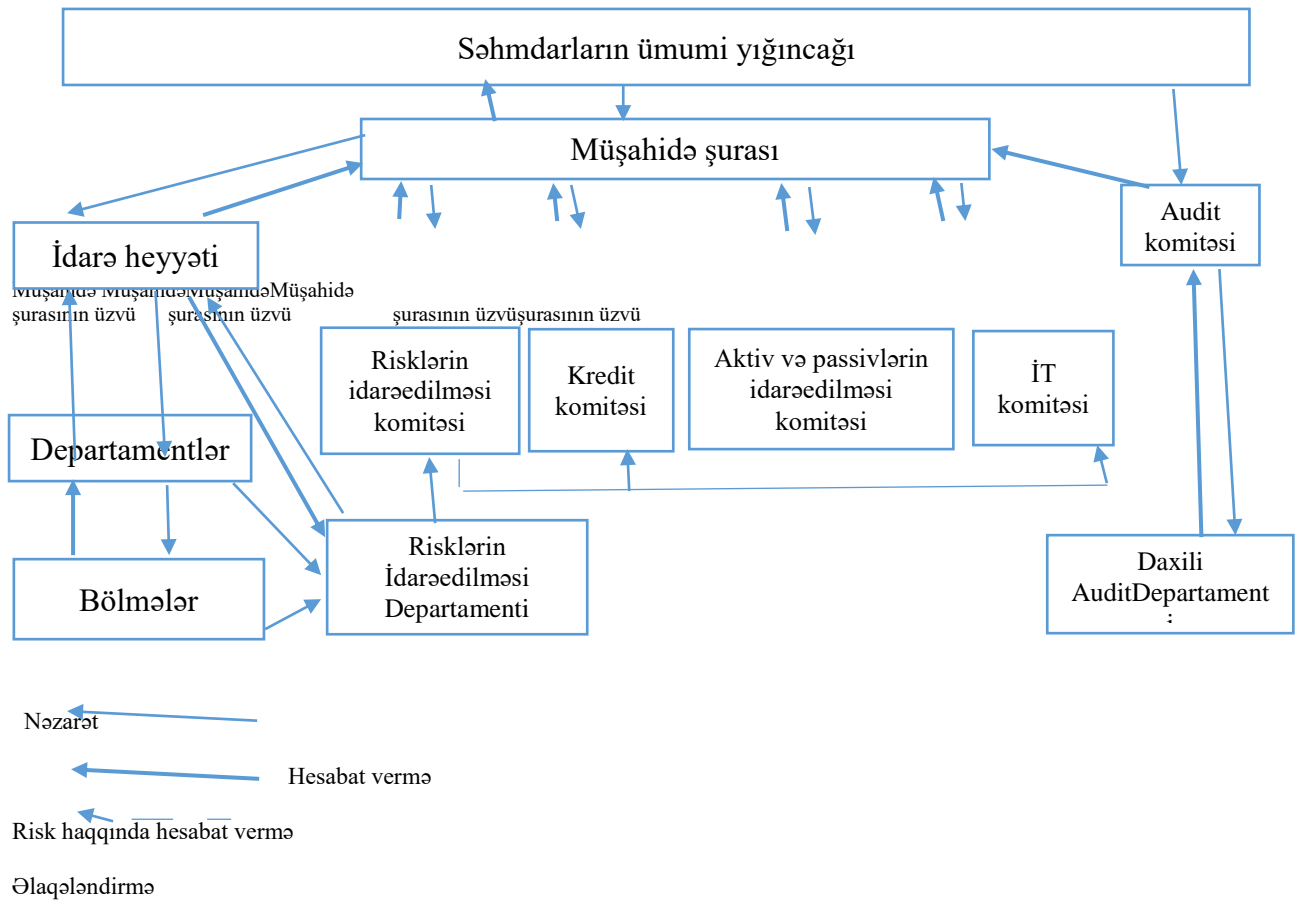
- 1) Kredit Komitəsi
- 2) Aktiv və passivlərin idarə olunması komitəsi
- 3) Riskləri idarə etmə komitəsi

Kredit Komitəsi- kreditləri təsdiq etmə və idarə etmənin yerinə yetirilməsini icra edir.

Aktiv və passivlərin idarə olunması komitəsi bankın maliyyə vəsaitlərinin bölüşdürülməsinin təsdiq edilməsi və idarə olunmasını həyata keçirir.

Riskləri idarə etmə komitəsi isə digər risklərin idarə olunmasını həyata keçirir və eyni zamanda daxili komitələrin fəaliyyətini əlaqələndirir.

Yuxarıda dediklərimizin hamısını nəzərə alsaq, onda risklərin idarəolunma funksiyasının təşkilatı strukturunun hərtərəfli diaqramı aşağıdakı göstərilən kimi olacaqdır.

Əvvəl qeyd etdiyimiz kimi bankda Risklərin İdarəolunması Departamenti yaradıla bilər. Onlar aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirirlər:

- 1) Risklərin idarə olunması üzrə daxili qaydalar hazırlanmalıdır və vaxtaşırı olaraq qaydalara yenidən baxmalıdırlar.
- 2) Risklərin idarə olunması prosesini yerinə yetirmək məqsədi ilə digər bölmələrdən tələb olunan məlumatları dəqiqləşdirməli və məlumat toplamalıdırlar.
- 3) Alınan məlumatları təhlil etməli və mütəmadi riskləri müəyyən etməli və qiymətləndirməlidirlər.
- 4) Risklər barədə, həmçinin onların monitoring edilməsi və nəzarəti barədə Risklərin İdarəetmə Komitələrinə və İdarə Heyyətində vaxtaşırı olaraq məlumatlar təqdim etməlidirlər.

- 5) Risklərin idarə olunmasının bütün mərhələlərində əldə olunan nəticələri özündə saxlayan hesabatlar Risklərin İdarəetmə Komitələri və İdarə Heyyətinə təqdim etməlidirlər.
- 6) Daimi olaraq risklərin idarə olunması sahəsində olan yeniliklər barədə beynəlxalq təcrübələri öyrənməli və bu haqda təkliflər hazırlayıb Risklərin İdarəetmə Komitələri və İdarə Heyyətinə təqdim etməlidirlər.
- 7) Hər növ əməliyyatlar üzrə limitləri hesablamalı və onlara müvafiq dəyişiklik edilməsi haqda təkliflərini Risklərin İdarəetmə Komitələri və İdarə Heyyətinə təqdim etməlidirlər.
- 8) Fövqaladə hallar haqqında plan hazırlanmalı və işçiləri bu plan haqqında məlumatlandırılmalıdırlar.
- 9) Bank kapitalının keyfiyyət və kəmiyyət göstəriciləri, kapitalın uyğunluq dərəcəsinə aid tələblərə əməl edilməsinə nəzarəti həyata keçirməlidirlər.
- 10) Bankın səviyyələrinin hamsında sorğuları həyata keçirməlidirlər.
- 11) Risklərin idarə olunması zamanı bankın bütün quruluş bölmələri metodiki yardım göstərməli, həmçinin risklərin idarə olunması üzrə qəbul olunmuş siyasət və qaydalarla əməkdaşları tanış etmək üçün bankdaxili seminarlar keçirməlidirlər.
- 12) Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti risklərin ölçülərinin hamısına ya ayrı-ayrı ya da bütövlükdə nəzarət etməli və müntəzəm olaraq müvafiq tərəfi limitlərlə müqayisə etməlidirlər və.s.

I FƏSİL. Bank riskləri və onların idarə olunmasını nəzəri əsasları.

1.3 Bank risklərinin idarəedilməsi siyasəti və qaydaları.

Bu qaydalar “Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı haqqında”, “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasında mövcud olan qanunlara, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına, Mərkəzi Bankın normativ xarakterli aktlarına, həmçinin dünya təcrübəsinə uyğun olaraq hazırlanmışdır.

Qaydalar bankda risklərin idarə olunmasının həyata keçirilməsi istiqamətində riayət olunması prosedurlarıdır və tam olaraq həyata keçirtmək məqsədilə hazırlanmışdır.

Onlar bankın riskə məruz qala bilən hər bir fəaliyyətini və risklərin idarə olunma prosesini hərtərəfli tənzimləməlidirlər və eyni zamanda bankın risklərin idarə edilməsi siyasətini həyata keçirən zaman rəhbər tutulmalıdırlar.

Bankdaxili risklərin idarə olunması qaydaları Mərkəzi Bankın müəyyən normativ sənədləri və başqa qanunvericilik aktlarına uyğun hazırlanmışlar.

Bankda həyata keçirilən bütün əməliyyatlar və fəaliyyət üzrə prosedurlar əməliyyatlar növlərinə və fəaliyyətin istiqamətlərinə uyğun olaraq qaydalarda öz əksini tapmalıdır. Bu qaydalarda nəinki, əməliyyat üzrə prosedurlar, həmçinin onlarla bağlı bütün risklər, bu risklərin ölçülməsi, azaldılması, monitorinqi və hesabatlılığı öz əksini tapmalıdır.

- Risklərin idarə edilməsi siyasəti haqda məlumat verək. Bankda bütün risk kateqoriyalarını əhatə edən risklərin idarə olunması müəyyən siyasətlə həyata keçirilməlidir. Risklərin idarə olunması siyasəti risklərin idarə olunması üzrə bankın əsas prinsip və məqsədlərini özündə əks etdirən konseptual sənəddir. Bu siyasətin tərkibin aşağıdakıların əhatə olunması zəruridir.

- 1) Bankın özünün strateji məqsədlərinə nail olmaqdan ötrü üzərində ala biləcəyi risk çəkisi və qəbul edilmiş risklər üzrə baş verə biləcək zərərlərin mümkün minimal həcmi müəyyən olunmalıdır.
- 2) Bankın üzləşə biləcəyi risklərin, və həmin risklərin xüsusiyyətlərinin hər tərəfli izahı və hər bir risk növünün idarə olunmasındakı məqsəd müəyyən olunmalıdır.

- 3) Bankın bütün əsas əməliyyatları, fəaliyyət növləri, biznes prosesləri üzrə risklərin, müəyyənləşməsi, ölçülməsi, monitoring və minimallaşdırılması metodlarının prinsipləri göstərilməlidir.
- 4) Yeni əməliyyatlar, fəaliyyət istiqamət və sistemlərinin bankla tətbiq edilmə prinsipləri öz əksini tapmalıdır.
- 5) Risklər haqqında məlumatın bank işçiləri və ictimaiyyətə açıqlanması siyasəti olmalıdır.
- 6) Risklərin idarə edilməsi sisteminin yoxlanması siyasəti də əks olunmalıdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi risklərin idarə olunma siyasəti Bankın fəaliyyət dairəsinə aid olan riskləri müəyyən etmək, qiymətləndirmək, onlar haqda hesabat hazırlamaq, mümkün risk limitlərinin müəyyən olunması vasitəsi ilə onlara nəzarət etmək və mümkün olan qədər risklərin azaldılması kimi işlərə xidmət edir. Risklərin idarə olunması siyasətinin əsas məqədləri aşağıdakılardır.

- 1) Üstünə məqbul sayılan səviyyədən artıq risk götürməyən, etibarlı bank imicinin yaradılaraq qorunması.
- 2) Bank tərəfindən öz üzərinə götürülən öhdəliklərin təmənilə şərtsiz icra olunmasının təmin edilməsi.
- 3) Bankın, onun üçün məqbul sayılan və mövcud biznes həcminə uyğun olan risklərin, onun üzərinə götürülməsinin təmin edilməsi.
- 4) Banka aid olan aktiv və passivlər portfelinin formalaşdırılması.

Risklərin idarə edilməsi siyasətinin vəzifələri isə aşağıdakılardır:

- 1) Bankın inkişaf taktika və strategiyasının həyata keçirməyin təmin olunması.
- 2) Məsul olan şəxslər tərəfindən mövcud limitlər və səlahiyyət bölgələrinə əməl olunmasının təmin olunması.
- 3) Böhran olan zaman Bankın normal işinin təmin olunması.
- 4) Bankın işlədiyi dövr ərzində çox riskə məruz qalmamasının qarşısının alınması.
- 5) Aktiv və passivlərin idarə olunması üzrə faydalı sistemin yaradılması.

Risklərin idarə olunması siyasətinin standart və prinsipləri aşağıdakı qaydada müəyyənləşir.

- 1) Bankda mövcud göstərən xidmətlər üzrə iş qaydalarının müvafiq olan daxili sənədlərdə göstərilməsi;
- 2) Bankda böhran zamanı risklərin idarə olunması qayda və prosedurlarının olması;
- 3) Bankda risklərin azaldılması metodları (stress-test və.s) istifadə olunması;
- 4) Banka məqbul sayılan risklər səviyyəsinə uyğun olmayan, əvvəldən araşdırılması aparılmayan risklərin yaranmasına səbəb ola biləcək əməliyyatların aparılmasına yol verilməməli;
- 5) Bankın ayrı-ayrı fəaliyyət növü ilə əlaqədar olan risklərin Bankın bütün fəaliyyət dairəsinə təsirinin minimuma endirilməsi;
- 6) Hansısa bir bank əməliyyatının daxili sənədlərdəki tələblərə uyğun olmadığı halda həmin əməliyyatın dayandırılması;
- 7) Bankın hansısa fəaliyyət növü üzrə risk səviyyəsinin Bankın başqa fəaliyyət növlərindəki səviyyəsindən artıq olmamasının təmin edilməsi;
- 8) Risklərin idarə olunması üzrə qayda və mexanizmlərin daimi və fasiləsiz işləməsinin təmin olunması;
- 9) Risklərin idarə olunması sisteminin ictimaiyyətə aydın və dəqiq çatdırılması;
- 10) Müştərilərlə münasidətlərin xüsusiyyətindən asılı olaraq, müxtəlif müştəri qrupları üzrə məqbul olan risk səviyyələrinin ayırd edilməsi;
- 11) Bütün əməliyyatların aparılması və qərarların qəbul olunması üzrə səlahiyyət və limitlərin bölgüsünün müəyyən edilməsi;
- 12) Cinayətə əldə olunmuş vəsaitlərin leqallaşdırılması və terrorçuluq kimi hadisələrin maliyyələşdirilməsi məqsədilə Bankdan istifadə olunmasının qarşısının alınması.

Siyasət və qaydalara ən azı ildə bir dəfə nəzər yetirilməlidir. Bu əsas o zaman labüd olur ki, bankın fəaliyyət növləri əməliyyatlarının strukturu dəyişilə bilər, yeni əməliyyatların strukturu dəyişilə bilər, yeni əməliyyat və fəaliyyət növləri tətbiq olunur. Bankın zəruri hesab etdiyi digər hallarda Risklərin İdarə Edilmə Komitəsi tərəfindən siyasət və qaydalara yenidən baxılmalı və hazırki şəraitə uyğunlaşdırılmalıdırlar, onlara da müəyyən lazımi dəyişikliklər edilməlidir. Yeni

hazırlanıb təkmilləşmiş siyasət və qaydalar Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilməlidir.

II FƏSİL. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank riskləri və onların idarə olunmasının təhlili

2.1 Müasir dövrdə bank riskləri və onların mahiyyəti.

Hazırkı dövrdə bildiyimiz kimi bank riskləri problemi daha çoxdur, ona görə də onların ciddi idarə olunub azaldılmasına böyük zərurət yaranmışdır. Dünya təcrübəsinə baxsaq görürük ki, bank sistemində idarəetmənin düzgün qurulmaması nəticəsində yaranan daxili problemlər çox halda bəzi banklarda böhranın yaranmasına səbəb olur və bankın maliyyə sabitliyini təhlükəyə məruz qoyur. Bank sisteminin inkişaf etdiyi müasir dövrdə risklərin idarə edilməsi problemi, həmçinin Azərbaycanda mövcud olan bəzi bankların vəziyyətinə də mənfi təsir göstərmişdir. Lisenziyası alınmış bəzi banklar buna misal ola bilər. Bank sisteminin inkişaf edib təşəkkül tapdığı hazırkı dövrdə risklərin idarə olunması problemi bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda mövcud olan bank sisteminin müasir vəziyyətinə də ciddi təsir edən amillərdən biridir. Bununla bərabər müasir bank bazarını risksiz təsəvvür etmək belə mümkünsüzdür. Bankın əməliyyatlarının hamısında risk mövcud olmuş və olmaqdadır. Bank işində olan risklərin heç birini tamamilə aradan götürmək mümkün deyil. Kommersiya banklarının dövlət banklarına nisbətən riskləri daha yüksək olur. Bu bankın üzərinə aldığı riskin dərəcəsi nə qədər çox olarsa, onun mənfəəti də bir o qədər çox olur.

Müasir bank işində əsas məsələ riskin ümumiyyətlə yox olması deyil, onun qabaqcadan təxmin edilməsi, qiymətləndirilməsi və olan səviyyəsinin azaldılmasıdır. Bütün fəaliyyət növlərində olan risklər müəyyən edilərək ölçülməlidir. Müasir riskləri düzgün qiymətləndirmədikdə, onlara qarşı müəyyən təsirli tədbirlər görmədikdə bank üçün mənfi nəticələr yarana bilər. Bazar iqtisadiyyatı şəraitdə bank işində risklərin idarə olunması risk menecmenti adlanır. Müasir dövrdə də bankların üzləşdiyi müxtəlif formalı risklər mövcuddur. Əsas rast gəlinən risklər faiz riski, valyuta riski, fond riski, likvidlik riski, kredit riski, mümkün xərclərin dəyişilməsi riski və s. risklərdir.

Hazırkı dövrdə bankların riskin olmaması və ya az olması üçün əsas vəzifələri aşağıdakılardır.

- 1) Risklərin yaranmasının bütün hallarını müəyyən etmək.
- 2) Ehtimal olunan zərərin miqdarını müəyyən etmək və qiymətləndirmək.
- 3) Zərərin qarşısının alınması, yaxud əvəzinin ödənməsi üçün yollar aramaq.

Risqləri araşdırıb təhlil etmək onun səbəb və mənbələrinin müəyyən edilməsindən başlanır. Dəqiq müəyyənləşdirilib üzərinə hesablamalar aparılmayan risklər həmişə zərərlərlə və itkilərlə nəticələnir. Müasir dövrə analitik yanaşma nəticəsində həmin zərərlər və itkilərin qarşısını mümkün olan qədər almaq olar. Riski qiymətləndirən zaman tək analitik yanaşma ilə ziyanı azaltmaq olmaq olmaz, bu zaman intuisiyaya bel bağlamaq lazımdır. İntuisiyaya bel bağlamaq riski hesablayarkən məlumat çatışmayanda daha vacib olur. Həmin vaxt intusiya və hesablamalar bir-birini tamamilən tamamlayır. Qeyd edək ki, bütün maliyyə və bank risklərinin təhlil olunması və idarə olunması problemlərinə aid müasir dövrdə təkmilləşmiş bir neçə müddəə vardır. Risklərin idarə olunması heç də həmişə risklərin əvəzini ödənməsi anlayışı ilə eyni deyildir. Risklər nəzəriyyəsinin ən əsas müddəələrindən birinə əsasən bank təşkilatlarının rəhbərliyi riskin minimum səviyyəsinə deyil, maksimal səviyyəsinə nəzarət etməlidirlər. İndi isə bəzi risk növlərinin müasir dövrdə idarə edilməsinə ayrı-ayrılıqda nəzər yetirək.

Kredit risklərinin idarə olunmasına nəzər salaq. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan bank strukturunda kredit verilməsinə meyl səmərəli surətdə artmışdır. Banklar kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün kredit verməyə çox meyllidirlər. Bu zaman əlbəttə kredit riskləri çoxalır və onların ciddi surətdə idarə olunmasına zərurət yaranır. İlk növbədə kredit risklərinin səmərəli idarəedilməsi üçün idarəetmənin səviyyələrinin hamısında kredit riskləri qiymətləndirilməlidir və hesabat vermək üçün metodologiya olmalıdır. Kreditlər yazılıb təsdiqləndikdən sonra Risklərin İdarə Olunma Departamenti kredit risklərinə nəzarət məsuliyyətini öz üzərinə götürür. Nəzarət proseduru adətən iki formada həyata keçirilir: ənənəvi üsulla kredit risklərinin idarə edilməsi və riyazi üsulla kredit . “Ənənəvi” üsulda Risklərin

İdarə Olunma Departamenti risklərin idarəolunmasında bir çox funksiyalar yerinə yetirir.

- 1) Qarşı tərəfin kredit müqaviləsinin şərtlərinə əməl edilməsinə nəzarət etmək
- 2) Vaxtaşırı olaraq müştərinin əmək fəaliyyətindəki dəyişiklikləri dəyərləndirmək üçün onunla görüş təşkil etmək.
- 3) Daimi olaraq verilən kreditin yalnız kredit müqaviləsində qeyd olunan məqsədlər üçün istifadə edilməsini yoxlamaq.
- 4) Lazım gəldikdə kütləvi informasiya vasitələri ilə və.s yollarla müştəri və zəmanətçilərin maliyyə durumuna nəzarət etmək
- 5) Lazım gəldikdə vaxtında ödənilməyən kreditlərlə əlaqədar olaraq lazımı prosedurlardan istifadə etmək.

Müasir dövrdə kredit risklərinin idarə edilməsi daha təkmilləşdirilmiş “riyazi” metodla həyata keçirilir. Bu zaman “ənənəvi” üsulla yanaşı daxili və xarici kredit dərəcəsi sistemlərinə, kreditin yığılma səviyyəsinə əsaslanan “riyazi” metoddan istifadə daha əlverişlidir. Bu metodla işləyən zaman fəaliyyət nəticəsinin, eyni zamanda kapital bölgüsünün hesablanması üçün şərait yaranır.

Kredit riskinin kəmiyyətinin aşkarlanması ayrı-ayrı müştərilər üçün kreditin ödənilməməsi ehtimalından başqa, həmçinin risklərin müştərilərə və ya sənayeyə doğru konsentrasiyasını və qoyulan girovun dəyərində olan dəyişiklikləri əks etdirir. Bu formalı bütün məlumatlar kredit portfeli ilə və yaxud ayrı-ayrı kreditlər üzrə risklərin ayrılıqda hesablanması məqsədi ilə təhlil olunmalıdır.

Kredit risklərini ayırd etmək üçün mövcud olan ölçülər aşağıdakılardır.

1) Əvvəlcədən ödənilmə riski- bu risk müştərinin götürdüyü krediti ödəyə bilməməsi nəticəsində yaranan ziyan riskidir.

Bu vaxt ziyanın ölçüsü qüvvədə olan bazar dərəcələrindən asılı olur. Əvvəlcədən ödəmə riski kredit ekvivalentliyi prinsipi ilə ölçülməlidir. O, riskin vəziyyətinin mövcud bərpa dəyərinin kapital bazarındakı dəyişikliklərin nəticəsi kimi müəssisə və ya bankın gələcək mümkün risk təhlükəsinin bütün çoxsaylı təxminlərinin hamısının cəmini əks etdirməlidir.

2) Cari təhlükə riski- bu müştərinin həmin gün krediti ödəyə bilmədiyi, eyni zamanda mövcud vəziyyətin cari şəraitdə yenidənqiymətləndirilməsinə zərurət olduqda yaranan zərər növüdür.

3) Potensial risk təhlükəsi- nüştəri müəyyən olunan vaxt ərzində krediti ödəyə bilmədikdə nəyin itirildiyini əks etdirən əməliyyatın, gələcək cari bərpanın dəyərini qiymətləndirilməsidir. Hazırki təcrübələrə əsasən həmin dəyər simulyasiyanın köməyi ilə əldə olunmalıdır. Daha da mürəkkəbləşdirilmiş alternativ təcrübələrə görə, potensial risk təhlükəsini hesablayıb tapmaq üçün qiymətləndirmələrdən istifadə edilə bilər.

4) Gözlənilən zərər təhlükəsi- mövcud olan məlumatlara əsasən bankın üzvləşəcəyi zərərlərin səviyyəsini göstərir. Bu eyni zamanda gələcəkdə olan potensial təhlükənin müştərinin krediti ödəyə bilməməyi riyazi ehtimalıdır.

Gözlənilən zərər itkisi təhlükəsi bankı uzun müddət istifadə olunan kredit zərərindən qorumaq üçün bir vasitədir.

5) Gözlənilməyən zərər, mövcud olan zərərin gözlənilən ehtimalını əks etdirir.

Gözlənilməyən zərərin səviyyəsi müəyyən olunmuş etibarlılıq çərçivəsində olan ən pis kredit zərərinə təyin edib ölçməklə qiymətləndirilir.

6) Hesablaşma riski- qarşı tərəfdən gözlənilən ödənməmiş məbləğlərdir.

Bu riskdə dəyər bank tərəfindən əks tətəfə göndərilmişdir. Hesablaşma riski adətən xarici valyuta əməliyyatları zamanı və qiymətli kağızların sərbəst təhizi zamanı yarana bilər.

Risklərin İdarə Olunması Departamenti, yuxarıda sadaladığımız bütün risk ölçülərinin hər birinə ya ayrı-ayrılıqda ya da ümumilikdə nəzarət etməli və vaxtaşırı olaraq müvafiq limitlərlə müqayisə etməlidir. Bu Departament bankın kredit riski təhlükəsi olan sənaye sahələri üzərində daim tədqiqat aparmalı, borc alan müəssisələrin fəaliyyət vəziyyətini tədqiq etməlidir. İndi isə müasir dövrdə likvidlik risklərinin idarə olunması məsələsini araşdıraraq. Məlumdur ki, bütün banklar fəvqaladə hallarda olan likvidlik problemləri ilə əlaqədar olaraq aydın göstərilən proseduralara sahib olmalıdırlar. Həmin prosedurlar, qaydalar, Bankın risklərin idarə edilməsi üçün olan ümumi qaydalarının tərkib hissələrindən biri olur.

Maliyyələşdirmədə olan tələbləri ayırd etmək məqsədi ilə Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti bütün valyutalar üzrə proqnoz edilən nağd vəsaitlərin axınını qiymətləndirərək nəzarətdə saxlamalıdır. Bazar likvidliyinin itirilməsi zamanı yaranan ehtiyatları təmin etmək üçün yaranan strategiyalar bankın gözlənilməyən vəziyyətlər üzrə likvidliyinin plana alınması prosesinə daxil olunmalıdır. Bankın fəaliyyət göstərdiyi bütün bazarlarda bu riskləri daimi olaraq nəzərə almaq lazımdır. Yuxarıda qeyd olunanlara əlavə olaraq qeyd edək ki, Likvidlik riskləri əməliyyat tələblərini, eyni zamanda strateji məqsədləri həyata keçirən zaman lazım olan səviyyədə vəsaitlərin saxlanmasıyla bağlı yaranan risklərdir.

Likvidlik risklərini idarə edən zaman onlar üçün metodlar və modellər seçilərək tətbiq olunur. Likvidlik riskini yaradan daxili və xarici səbəbləri özündə əks etdirən risk indikatorları yoxlanılır və təhlil edilir. Bundan başqa likvidlik üzrə stress testlər keçirilir və şok hadisələr təhlil olunur. Maliyyələşmə prosesində konsentrasiya müəyyənləşir. Likvidlik prosesində ötürülmə, ani likvidlik və.s göstəricilər hesablanır və təhlil olunur.

Faiz riski – Müasir dövrdə faiz dərəcələri əlverişsiz olaraq tez-tez dəyişə bilər. Bankın maliyyə vəziyyəti faiz dərəcəsinin dəyişməsinə görə pis vəziyyətə düşə bilər, bu zaman yaranan risk faiz riski hesab olunur. Bankların cəlb olunan vasitələri üzrə olan faiz dərəcələri, borc vəsaitləri üzrə faiz dərəcələrindən artıq olanda banklar itkilərə məruz qala bilər. Bu zaman olan risk bankın bütün gəlirlərinə, eyni zamanda öhdəliklərin, aktivlərin və balanslaşdırılan alətlərin hamısının dəyərinə təsir göstərir.

Faiz risklərinin əsas formalarını göstərək:

- 1) Sabit faiz dərəcələri üçün; təyin olunan yeni qiymətlə bağlı olub və müddətləri arasındakı fərqlə bağlı yaranan risk və dəyişkən faiz dərəcələri üçün; bank aktivlərinin, passivlərinin və balansdan kənar əməliyyatların təzə qiymətinin təyin olunması ilə əlaqədar olaraq yaranan risk
- 2) Gəlirlilik əyrisinin forma və mailliyinin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq yaranan gəlirlilik əyri riski.
- 3) Başqa-başqa alətlər üzrə qazanılan və itirilən faizlərin düzgün hesablanmaması və ya düzgün ödənilməməsi ilə əlaqədar olaraq yaranan risk.

Dediyimiz kimi faiz risklərinin idarə olunmasına bankın həm aktivlərinin, eyni zamanda öhdəliklərinin idarə olunması aiddir. Bu riskləri idarəetmənin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, bankın portfelinin kredit riski və likvidlik tələbləri ilə eyni zamanda başqa bankların qiymət rəqabəti ilə uzlaşır. Bankın istədiyi vaxt öz müştərilərinin və digər müştərilər arasında uğurla paylaşdıra biləcəyi borc alətlərinin seçim və ölçüsü məhdud olduğundan, öhdəliklərin idarə olunması çox çətinləşir. Bu risklər müddətinə görə retrospektiv, cari və perspektiv risklərə bölünür, ona görə də risklərin səviyyəsi həm statik, həm də dinamik cəhətdən təhlil olunmalıdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi faiz riskinin ölçülməsinin ən sadə və asan üsulu aktivlər və öhdəliklər arasında olan müddət fərqi müəyyən edilməsidir. Həmin üsulun mahiyyəti odur ki, faiz dərəcələrinin dəyişməsi prosesinə həssas olan bank aktivləri (XFA) və passivləri (XFP) vaxt müddətləri, ödəniş müddətləri və ya təkrar qiymətləndirmə müddətləri üzrə qruplaşdırılır. İstənilən vaxt müddəti üçün aşağıdakı düstur doğrudur.

$$GAP = XFA - XFP$$

Bu da GAP- vaxt müddəti, XFA-xalis faiz aktivləri, XFP- xalis faiz passivləridir. Həmin vaxt müddəti üzrə xalis faiz gəlirinin (XFG) dəyişməsinin qiymətləndirilməsi zamanı isə aşağıdakı düsturdan istifadə olunur.

$$XFG = GAP \star \blacktriangle 1,$$

Burada XFG – xalis faiz gəlirində gözlənilən dəyişikliyi, $\blacktriangle 1$ faiz dərəcələrində gözlənilən dəyişiklikdir.

Yuxarıda baxdığımız vaxt müddəti ərzində dərəcələr istənilən səviyyəyə çatdıqda, gəlirin gözlənilən dəyişikliyi baş verir. Bu zaman dərəcələr növbəti iş zamanı həmin səviyyədə saxlanmalıdır. Bank isə bütün il boyu mövqelərinin hamısını həmin dərəcələr üzrə təkrarən maliyyələşdirərək yenidən qiymətləndirir.

Yaranma sahəsinə görə isə risklər xarici və daxili faiz risklərinə bölünür. Daxili faiz risklərinin ölçüsü alət vahidinin əsasən fəaliyyət strategiyasından, siyasət və taktikasından asılı olaraq dəyişir. Xarici risklər isə maliyyə idarəsinin fəaliyyəti ilə, onun əlaqə auditoriyası ilə bilavasitə əlaqədar olan risklərdir. Eyni zamanda maliyyə

sektoru subyektinin müştərilərinin (yəni bocluların) fəaliyyəti ilə yaranan risklərdə daxili risklərə aid edilir.

Valyuta riski- Valyutanın kursunun dəyişməsi nəticəsində bankın itkiyə məruz qalma təhlükəsi ilə bağlı olan risk valyuta riskidir. Bu risk hazırkı dövrdə daha aktual olmuşdur. Belə ki, müasir iqtisadi böhran şəraitində daimi olaraq milli valyutanın kursu xarici valyutalara nisbətdə daimi olaraq dəyişir. Valyuta riskinin idarə olunmasının və tənzimlənməsinin əsas anlayışı bildiyimiz kimi valyutanın başqa valyutalara nisbətdə olan mövqeyidir. Valyuta mövqeləri qapalı və açıq olaraq fərqləndirilir. Qapalı-satılan və alınan xarici valyuta məbləğlərinin üst-üstə düşmədiyi halda mövcud olur, açıq isə əksinə olur. Valyuta mövqeyi bankın xarici valyutada olan öhdəlik və tələblərinin nisbətidir. Öhdəliklər tələblərdən artıq olduqda valyuta mövqeyi qısa olur. Alınan valyuta üzrə tələblər, satış üzrə öhdəliklərdən artıq olanda bu vaxt uzun valyuta mövqeyi baş verir. Valyuta mövqeyi adətən gün ərzində fasiləsiz dəyişdiyindən, bank valyuta riskini qiymətləndirir. Valyuta riskinin idarə edilməsinin əsas amilləri həmin riskləri məhdudlaşdıran üsullardır. Həmin üsullar valyuta kurslarındakı dəyişiklərə, bankın ümumi siyasətinə görə işləyir. Mənim fikrimcə, valyuta riskinin idarə olunması, likvidlik riskinin idarə edilməsinin analogi prinsiplərinə və faiz riskinə olan uyğunsuzluqların təhlilinə əsaslanıla bilər.

Təhlilin əsas vəzifəsi xarici aktivlərlə öhdəliklər arasında yol verilən vaxt uyğunsuzluğunun müəyyən edilməsindən ibarətdir. Həmin uyğunsuzluq cari və gözlənilən valyuta kursları, faiz dərəcələri və bankın rəhbərliyi üçün məqbul sayılan risk-mənfəət nisbəti kimi əsas göstəricilər əsasında hesablanıla bilər.

Bazar riski- faiz dərəcəsinin, xarici valyuta məzənnəsinin, kapitalın və bazar qiymətli kağızların qiymətlərində olan enmə və qalxmalar nəticəsində bankda olan aktivin bazar dəyərinin dəyişməsi nəticəsində itki səbəb olan ehtimaldır. Deməli, bazar riski- maliyyə alətlərinin bazar dəyərinin və yaxud xarici valyuta kurslarının dəyişməsi nəticəsində bankın maliyyə itkilərinə uğraması ilə əlaqədar olan risklərdir. Bu təriflərə əsasən bazar riski haqda deyə bilərəm ki, o, mənbəyindən asılı olaraq bir neçə kateqoriyaya bölünür: (onlar haqda əvvəldə qeyd etmişik)

- 1) Faiz dərəcəsi riski- faiz dərəcəsinin dəyişməsi zamanı yaranan riskdir. Həmin riskin mənbəyi əsasən faiz gətirən maliyyə alətlərinə təsir edir.
- 2) Xarici valyutanın riski- valyuta məzənnələrində olan dəyişiyə görə yaranan riskdir. Həmin risk mənbəyi isə xarici valyutada qoyulan alətlərin portfelinə təsir edir. Ticarət əməliyyatları xarici valyuta ilə aparılıb, sonradan uçotlar milli valyutaya çevrildikdə bankın ümumi portfeli bu zamanda xarici valyuta riski ilə rastlaşa bilər.
- 3) Kapital riski- kapital və bazar qiymətli kağızların qiymətindəki dəyişikliyə görə yaranan riskdir.
Bu risk kapital portfelinə, hecinq və spekulyasiya üçün istifadə olunan kapitalın törəmə alətlərinə təsir edir.
- 4) Əmtəə-mal riski-əmtəə və malın qiymətlərindəki dəyişiklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyinin təsir etdiyi portfel mövcud əmtəələrdən (qızıl) və ya fyuçers və forvard müqavilələrdən ibarət ola bilər.

Müasir dövrdə bazar riskinin təhlili aşağıdakılara görə aparılır:

- 1) Bazar riskinin ümumi quruluşuna görə
- 2) Sərmayə növləri üzrə qiymətli kağızlara yatırılan sərmayələrin quruluşuna görə
- 3) Portfellər üzrə səhmlərə yatırılan sərmayələrin quruluşuna görə
- 4) Müddətli olan bazarda bankın mövqelərinin təhlilinə görə
- 5) Valyuta mövqelərinin təhlilinə görə

Məcmu balans, balansdankənar və açıq valyuta mövqeyinin pozulmQeyd etdiyimiz bütün amillər Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının təşkil etdiyi normativ sənədlərlə müəyyən olunan bazar riskinin tərkib göstəricilərindən, bankın investisiya və ticarət portfelinin strukturunun göstəricilərindən, bankın müddətli olan bazardakı mövqeyindən, qiymətli kağızların qiymətinin aşağı düşməsi riskinin göstəricilərindən asılı olur. Həmin göstəricilər bazar riskinin dəyişmə formalarını və sürətini aşkar etməyə, bankın qiymətli kağızlarının dəyişmə tendensiyasını və qiymətli kağızlarla aparılan əməliyyatlardan əldə edilən gəlirin mövqeyini müəyyən etməyə imkan verir.

Eləcə də fond bazarındakı qiymət tendensiyalarındakı dəyişikliklərin bank kapitalına və likvidliyinə təsirini qiymətləndirməyə kömək edir.

Bazar risklərinin ölçülməsi, onların tətbiq olunma üsullarından asılı olur. Onlar əsasən aşağıdakılardan ibarət ola bilər.

- 1) Ehtimal əsası olan ölçülər (1-10 gün müddətində hesablanır). Həmin ölçülər Riskə məruz Dəyər (RMD) adlanır. Onlar verilən müddət ərzində demək olar ki, tam əminliklə(99%) ehtimal edilən ən böyük məbləğin müəyyən olunmasıdır. Həmin maksimal olan məbləğ bankın aktivlərinə görə olan portfelin gələcəkdə bölüşdürülməsi və ya standart meyllilikdən asılı olaraq ehtimal edilən itkilər üçün məlumat olacaq.

II FƏSİL. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank riskləri və onların idarə olunmasının təhlili

2.2 Risk qiymətləndirmə və ölçmə üsulları.

Bankda bildiyimiz kimi müxtəlif proseslər və əməliyyatlar üzrə risklər müəyyən olunması və həmin risklərin olmaması üçün müəyyən tədbirlər görülməlidir. Risklərin müəyyən olunması üçün lazım olan bəzi üsulları sadalayaq.

Risk təhlili cədvəli. Bu cədvəl bankın bütün əməliyyat bölmələrinin rastlaşdığı risklər haqda ətraflı məlumatı özündə saxlayan sənəddir. Risk təhlili cədvəli bankın üzləşə biləcəyi riskləri və bankda olan zəif sahələri üzə çıxartmağa və növbəti fəaliyyətlərin üstünlük dərəcələrinə görə sıralamağa kömək göstərir. Bu cədvəl bankda risklərin idarə olunması bölməsi tərəfdən qurulub, ayda bir dəfə təzədən baxılmalı və lazım olduqda əlavə və dəyişiklik olunmalıdır.

Risk təhlili cədvəlində aşağıdakılar öz əksini tapmalıdır:

- 1) Bankın üzləşə biləcəyi bütün risklər;
- 2) Minimum risk kateqoriyası və alt kateqoriya;
- 3) Riskin baş vermə tezliyi;
- 4) Riskin idarə olunma aləti;
- 5) Riskin ölçülmə aləti;
- 6) Riskin idarə olunmasında məsul şəxs və struktur bölmə və s;

Digər risk müəyyən etmə üsulu sorğulardır. Sorğulardan ölçülə bilməyən riskləri müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Onların hazırlanması vaxtı statistik və psixoloji amillər nəzərə alınır. Sorğuların keçilmə vaxtı və mövzusu Risklərin İdarəedilmə Komitəsi tərəfindən müəyyən olunur. Onların hazırlanması risklərin idarə olunma bölməsi tərəfindən mövzuya uyğun olaraq bankın başqa struktur bölmələrinin işçiləri ilə birlikdə hazırlanmalıdır.

Empirik təhlillər. Risklərin aşkar olunması üçün empirik məlumatlar, xarici və daxili bankların təcrübələrinə və itki haqda məlumatlara əsasən mütəmadi olaraq aparılan təhlillər əsasında hazırlanmalıdır.

Ssenari təhlilləri. Ssenari təhlilləri ayrı-ayrı ssenarilərin təhlil olunması nəticəsində risklərin müəyyən olunmasıdır. Ssenari təhlilləri hər bir risk kateqoriyası üzrə ən azı ayda bir dəfə keçirilməlidir. Bu sadaladıqlarımız risklərin müəyyənlişməsi üçün istifadə olunan üsullardır. İndi isə risklərin ölçülərək qiymətləndirilməsi ilə tanış olaq. Bank sistemi riskləri ölçülərək qiymətləndirilməsi üçün effektiv sistem qurmalıdır. Bildiyimiz kimi risklərin qiymətləndirilməsi həmin risklərin müəyyən olunması zamanı əldə olunmuş nəticələr əsasında həyata keçirilməlidir. Bu zaman həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət göstəricilərində istifadə etməklə bankın üzləşə biləcəyi müxtəlif risklərin tam həcmi müəyyən olunur. Risklərin ölçülməsi üçün istifadə olunan müxtəlif üsul və modellər quran zaman bank aşağıda göstərilənləri nəzərə almalıdır.

- 1) Bank əməliyyatlarının həcmi, struktur və mürəkkəbliyini,
- 2) Model və üsulların hansı məqsədlə istifadə olunacağını və əhəmiyyətini,
- 3) Model və üsullarda istifadə olunan fərziyyələri,
- 4) Lazımi məlumatlar bazasının olmasını,
- 5) İnformasiya sistemlərinin olmasını adekvatlığını,
- 6) Əməkdaşlarının bilik səviyyəsi və təcrübəsini,

Müxtəlif növ kateqoriyalarını ölçmək üçün bəzi metodlardan istifadə edilə bilər:

Riskə məruz dəyər modelləri- Bu modellər verilən müddət ərzində müəyyən əminliklə ehtimal edilən zərərin maksimal məbləğidir. Bu məbləğ bankın ayrı-ayrı risk növləri üzrə ehtimal edilən zərərin məbləğini göstərir.

Bankın məlumatlar bazasının həcmindən, texniki imkanlardan və işçi heyətinin qüvvəsindən asılı olaraq riskə məruz qalan dəyərin hesablanması üçün müxtəlif üsullar tətbiq oluna bilər. Bu model tətbiq olunarkən əminlik dərəcəsi 99% götürülməlidir.

Risk xəritəsi- Həmin xəritə risklərin baş vermə ehtimal və tezliyini göstərir. Xəritə çətin ölçülən riskləri ölçmək üçün istifadə olunur. Bu xəritə riskləri müəyyənlişdirən zaman əldə olunmuş məlumatlara əsasən qurulur. Onun bir tərəfində riskin tezliyi, digər tərəfində isə onun vura biləcəyi zərərin həcmi göstərilir.

Stres-testlər- Həmin metod müxtəlif növ risk kateqoriyaları üzrə olan ssenarilərin bankın mənfəət, zərər və balansına, eyni zamanda dəyər göstəricilərinə nə cür təsir göstərməsini öyrənmək üçün qabaqcadan müəyyən olunmuş müxtəlif formalı vəziyyətlərə dözməkdən ötrü yarana biləcək risklərin idarə olunma siyasətinin hazırlanmasında köməklik göstərmək üçün tətbiq olunur.

Stres-test haqda bir qədər sonra geniş məlumat verəcəyik.

Bankın aktivlərini qiymətləndirmək üçün adətən müxtəlif üsullar, eyni zamanda analitik (Risk Metrics və Parametric R m D) üsullardan istifadə etmək olar. Adətən RmD qapalı tipli olan düsturla əldə olunur. Həmin üsul portfel dəyərinin gələcəkdə bölüşdürülməsi ehtimallarını təxmin edir(Qauss bölüşdürülməsi) və RmD həmin bölüşdürmənin standart bölünmə adlanan statistikasını ilə ifadə olunur. Adətən analitik üsullar bu statistikanın əldə edilməsinə görə fərqlənir. Bundan başqa simulyasiya (tarixi simulyasiya, Monte Karlo simulyasiyası) kimi üsullardan istifadə edilə bilər. Həmin üsullar portfel dəyərinin hərəkətini yaradan bir çox ssenarilərin hazırlanmasını nəzərə alır və portfelin gələcəkdəki dəyərinin nümunəsi əldə olunur. Simulyasiya üsulundan istifadə olunarkən, RmD portfelinin dəyərinin nümunəsi həqiqi göstərici kimi ifadə edilə bilər.

1) Həssaslıq ölçüləri üsulu

Həssaslıq ölçüləri – spesifik bazar riskləri amilləri üzrə olan portfel dəyərinin həssaslığıdır. Bu üsuldən ayrı-ayrı elementlərin dəyişikliyə olan həssaslıq dərəcəsini göstərmək üçün hesablanır.

2) Stres testlər

Onlar eksternal bazar dəyişikliyindən yaranan maksimum potensial zərərləri qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutularaq aparılan hesablamalardır. Ondan əsasən modelin ehtimallarının intensivliyi və sabitliyi ilə bağlı olan sübutları əldə etmək üçün istifadə olunur.

Ssenarilərin təhlili- Bu da statik üsuldür. Bu üsul, müxtəlif ssenarilərin portfelin dəyərinə necə təsir edəcəyini müəyyən etmək üçün risk modelinə əvvəlcədən müəyyən olunmuş bəzi bazar ssenarilərinin tətbiq olunmasını tələb edir. Bu tətbiqlərin nəticələri gələcəkdə müxtəlif cür vəziyyətlərdə tab gətirmək üçün

yaradılmalı olan risklərin idarə olunma strategiyaları haqda ətraflı məlumatlarla təmin olunmaya kömək edir.

Bütün risk metodları “geriyə yoxlama” prinsipinə tabe olmalıdır. Geriyə yoxlama prinsipi hesablama prosesinin nəzərdə tutularaq gözlənilən nəticələrə uyğun olmasını və qabaqcadan hesablanmış dəyərlər və olan ehtimalların düzgün olmadığı halda, modelə dəyişikliklərin edilməsini və cari bazar prosesinə və şərtlərinə uyğunluğunu təmin etmək üçün aparılır.

Qiymətləndirilmənin ehtimal əsaslı olan üsullarını tətbiq etməkdən ötrü kifayət edəcək qədər məlumat bazası olmadığı zaman sadə metodologiya tətbiq olunmalıdır. Faiz dərəcəsi riskini qiymətləndirməkdən ötrü Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti (RIED) potensial faiz dərəcə dəyişikliklərinin ssenarilərini nəzərdən keçirərək, bankın faiz gətirən aktivlərinin həssaslığını gəlir əyrisində olan dəyişikliklərlə hesablamaqlıdır. Bu zaman alınan nəticə Risklərin İdarə Edilməsi Komitəsi (RIEK) tərəfindən qəbul olunmuş limitlərlə müqayisə olunmalıdır.

Bankın xarixi valyuta riski ilə rastlaşmaq təhlükəsinin həcmi bankın bütün valyutalar ilə ilin axırına olan vəziyyətinin mütləq dəyərinin cari mübadilə məzənnəsiylə müqayisədə gələcək mübadilə məzənnəsindəki olan mümkün dəyişikliklərini əks etdirən əmsallara vurularaq qiymətləndirilə bilər.

Kapital riskinin qiymətləndirmək üçün RIEK kapital qiymətləndirilmədəki dəyişiklikləri təhlil etməli və onlardakı dəyişikliklər qiymətləndirilməlidir. Bankın kapital riski, əldə olunmuş kapitalda bankın payına və həmin kapitalın dəyişməsinə mütənasib olaraq dəyişir. Qiymətli kağızlara olan tələb və təklifin qəfildən dəyişilməsi və onların dəyərinin yenidən qiymətləndirilməsi zamanı bankın üzləşdiyi risklərin arasında fond riskidə olur. Bu risk qiymətli kağızla edilən əməliyyatlar zamanı olan maliyyə itkiləri və ya mənfəətin əldən getməsi, və ya gəlirliliyin təmamən azalması nəticəsində yaranır. Qiymətli kağızlara görə olan risklər daimi, ya da müvəqqəti ola bilər. Daimi risklər, investisiya yatıranın qiymətli kağızlara yatırdığı əmanətlər itki ilə üzləşmədən qurtara bilməməsi səbəbindən qiymətli kağızların kursunun aşağı düşməsi nəticəsi olaraq yaranır.

Əməliyyat riskinin idarə edilməsində məqsəd Bankın öz üstünə götürdüyü risklərin hədəflərə uyğun olaraq müəyyən olunmuş səviyyədə saxlanmasıdır.

Bankda əməliyyat risklərinin idarə edilməsi prosesinin bir neçə mərhələsi vardır:

- 1) Əməliyyat risklərinin aşkara çıxarılması
- 2) Əməliyyat risklərinin qiymətləndirilməsi
- 3) Əməliyyat risklərinin monitorinqi
- 4) Əməliyyat risklərinə nəzarət edilməsi

Bankda baş verən əməliyyat risklərinin müəyyən edilməsi beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq aşağıda göstərilən metodlarla həyata keçirilir:

- 1) Bankın bütün struktur bölmələrinə göndərilən sorğular
- 2) Bankın struktur bölmələrinin rəhbər və əməkdaşları ilə müsahibələrin təşkil olunması
- 3) Bütün biznes proseslərinin təhlil olunması optimal olma haqqında təkliflərin verilməsi
- 4) Bankın bütün uçot sənədlərində yaranan itkilər haqda məlumatların toplanması və s.

İndi isə stress testlər və onların aparılması yolları ilə yaxından tanış olaq.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi test gözlənilməyən, ancaq mümkün ola bilən şoklara bankın həssaslığının qiymətləndirilməsi alətidir.

Dünya təcrübəsində stress testlərin iki əsas növü vardır:

- 1) Ssenari təhlilləri
- 2) Həssaslıq təhlili

Ssenari təhlili eyni vaxtda bir neçə risk faktorunun dəyişməsinin bankda olan maliyyə vəziyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsidir.

Həssaslıq təhlili isə risk faktorlarından istənilən birinin dəyişməsinin bankın maliyyə vəziyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsidir.

Burada risk faktoru dedikdə həm bankdaxili, həm də bankdan kənar, əvvəllərdə müşahidə edilmiş, bankın fəaliyyət prosesinə potensial təsir edəcək və eyni zamanda ölçülə biləcək risklər üzrə olan faktorlar başa düşülür. Stress testlər nadir hallarda baş verə bilən hadisələr üzrə risk faktorlarının dəyişməsinin bankın maliyyə vəziyyətinə

olan təsirinə qiymətləndirilməsindən ötəri keçirilir. Stress test bankın zəif tərəflərini izləməyə, qiymətləndirməyə imkan verən risklərin idarə edilmə mexanizminin elementlərindən biridir.

Stress testləri keçirən zaman əsasən aşağıda göstərilənləri təyin edirlər:

- 1) Bankın kapitalının şoklara dözümlülüyünü
- 2) Şokların təsiri ilə bankın məruz qaldığı maksimum itkini
- 3) Bankın fəaliyyət dairəsində olan boşluqları
- 4) Bankın makroiqtisadi amillərdən asılılığını
- 5) Mövcud olan bütün (müxtəlif) risklərin qarşılıqlı əlaqəsini və qiymətləndirilməsini

Stress test ilə banklar kəskin zəzərlərə səbəb olan və risklərin idarə olunmasını çətinləşdirən bütün risk faktorlarını ayırd etmək olur. Həmin faktorlar bazar, likvidlik, kredit və s. risklərin bütün komponentlərini özündə birləşdirir. Ssenari təhlili mümkün olan ekstremal hadisənin baş verməsi nəticəsi ilə bərabər bir neçəfaktorun bankın maliyyə vəziyyətinə təsirinə ölçür. Bu təhlillər uzun müddətli dövrləri əhatə edir. Ssenari təhlilindən fərqli olaraq həssaslıq təhlili yuxarıda qeyd etdiyim kimi ancaq bir faktorunun dəyişməsinin bankın maliyyə vəziyyətinə dəyişməsinə ölçür, özündə qısamüddətli dövrü əhatə edir. Hər bir bank özəl olaraq özlərinin həcmindən və fəaliyyət istiqamətlərindən asılı olaraq özü üçün stress test modeli hazırlamalıdır. Bu testləri aparan zaman potensial maksimum zərərin müəyyən olunması üçün müxtəlif risk faktorlarına birlikdə baxılmalı və onların bir-biri ilə olan əlaqələri nəzərə alınmalıdır. Beynəlxalq təcrübədə risk portfelleri müxtəlif olduğuna görə stress testlərin keçirilməsi üçün standart nümunə yoxdur. Onları hər bir bank özünə uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir. Belə ki, banklar ilkin olaraq stress test keçirmək üçün onlara təsir edən risk növlərini müəyyən etməli və aydınlaşan bütün risk kateqoriyası üçün stress test həyata keçirilməlidir. Əvvəlcə hər bir risk kateqoriyasına görə banka təsir edə biləcək mikro və makroiqtisadi risklər müəyyən edilməsi, onların tarixi inkişaf yoluna baxılmalı və eyni zamanda bankın maliyyə hesabatlarının geniş təhlil həyata keçirilməlidir. Bütün bu təhlillər həyata keçirildikdən sonra banka təsir

edən şoklar müəyyən edilir. Şoklar isə stress testin keçirilmə məqsədindən asılı olaraq kompleks şəkildə və ya müəyyən bir istiqamətdə ola bilər. Stress testi keçirən zaman hadisələrin ehtimal kriteriyaları və ekstremallığının əlaqələri nəzərə alınmalıdır. Ona görə ki, istənilən bir risk faktorunun ekstremal həddə dəyişməsi ehtimalı mümkündür.

Stress testin həyata keçirilməsindən ötəri istifadə olunan məlumatların mötəbər mənbədən və aktual olması da yoxlanmalıdır. Həmin vaxt istifadə olunan hesabatların davamlılıq və müqayisəli olma meyarlarına uyğunluğu nəzərə alınmalıdır. Şoklar stress testin aparılma məqsədindən asılı olaraq ya kompleks şəkildə ya da müəyyən bir istiqamətdə ola bilər. Stress testdə qəbul edilmiş hər bir fərziyyə əsaslandırılmalı və təhlil olunmalıdır. Stress testləri həyata keçirərkən “ən yaxşı”, “ən pis” və “ehtimal edilən” ssenariləri tərtib edilməli və hər bir ssenari üçün meyarlar və şoklar müəyyən olunmalıdır. Stress testlərin keçirilməsi xaxtı risk faktorlarının aşkar olunmasında ancaq köhnəlmiş məlumatlara əsaslanmaq səhv nəticələrə gətirib çıxarda bilər. Ona görə də stress test hazırlayan zaman tarixi ssenarilərdən savayı potensial riskləri və itkiləri nəzərə alan ssenarilərdə baxışdan keçirilməlidir.

Bankın məruz qaldığı risk faktorlarının sayı həddindən çox olan zaman həmin faktorların arasından ancaq bankın fəaliyyət sferasına ciddi təsir edə bilən əsas risk faktorları seçilməli və onların bankın maliyyə vəziyyətinə təsiri ölçülməlidir.

Stress testi apararkən heç olmasa aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- 1) ÜDM-də baş verən bütün dəyişikliklərin bankın kredit və tepozit portfelinə təsiri;
- 2) Bütün sektorlarda baş verəcək şok hadisələri bankın kredit portfelinə və eyni zamanda onun keyfiyyətinə təsiri;
- 3) İnflyasiya dəyişikliyinə bankın məhsullarının faizləri və kredit portfelinə təsir;
- 4) Qeyri işlək kreditlərin strukturundan baş verən dəyişikliyin bankın kapitalı mənfəəti və likvidkiyinə təsiri;

- 5) Böyük kreditlərlə bağlı yaranmış problemlərin bankın kredit portfelinə, likvidliyinə, eyni zamanda məfəətinə təsiri;
- 6) Xarici borcların vaxtından əvvəl geri istənməsinin bankın likvidliyinə təsiri;
- 7) Bankda olan yüksək likvidli vəsaitlərin azalmasının təzə kreditlərə təsiri;
- 8) İri kreditlərin vaxtından əvvəl geri istənməsinin bankın likvidliyinə təsiri
- 9) Əməliyyat gəlirinin azalması və ya əməliyyat xərcinin artmasına təsir edəcək amillərin kəskin dəyişməsi;
- 10) Məliyyələşmədə olan problemlər;
- 11) Xarici valyutanın rəsmil məzənnəsinin dəyişməsi.

Banklarda stress testi aparıldıqdan sonra əldə oluna nəticələr müəyyən hesabatlarda öz əksini tapmalıdır. Bu hesablara aşağıda göstərilənləri əlavə etmək olar:

1. Cari hesabat, ilin sonu üçün olan hesabatda
2. Cari dövrdəki şoklardan sonra olan ödəniş müddətinin bölgüsü cədvəli
3. Cari, ilin sonuna olan dövrdəki kredit portfeli

Hər bir bankda stress testləri aparılması qaydaları hazırlanmalıdır. Bank tərəfindən aparılan stress testləri mərhələlərinin hamısı həmin qaydalarda öz əksini tapmalıdır. Stress test apararkən Mərkəzi Bank tərəfindən qoyulan normativlərin nəzərə alınması mütləq vacibdir. İstənilən ssenari və ya həssaslıq təhlilinin nəticəsi olaraq hər bir normativin pozulmasına bank rəhbərliyi məsuliyyətlə yanaşmalı və belə hallar müvafiq qaydada sığortalanmalıdır.

İndi isə stress test işinin təşkilinə diqqət yetirək. Bildiyimiz kimi banklar operativ qərar qəbul etmənin təmin olunması məqsədiylə ən az ayda bir dəfə stress test həyata keçirilməlidir. Bu testlərin həyata keçməsi bank rəhbərliyinin nəzarəti altında olmalıdır. Stress testin modeli və eyni zamanda test həyata keçirən zaman istifadə olunan ehtimallar bankda risklərin idarə olunması bölməsi tərəfindən hazırlanmalıdır. Risklərin idarə olunma komitəsi bunlara baxmalı və ən sonda Müşahidə Şurası təsdiq edilməlidir. Modeləheç olmasa ildə bir dəfə, zəruri olanda isə mütəmadi olaraq yenidən baxılmalıdır. Modeldə istifadə olunan ehtimallar və şoklara istənilən stress testi keçirərkən fərdi qaydada yanaşılmalı və təsdiq olunmalıdır. Bankın rəhbərliyi stress testin aktual olmasına da diqqət yetirməlidir. Bankın davamlı

inkişafının təmin olunması və şoklara qarşı müqavimətinin gücləndirilməsi üçün stress testləri dəqiqləşməsinə və modifikasiya olunmasına daim nəzarət olunmalıdır. Əsas diqqət isə şok hadisələr zamanı bankın hansı tədbirləri həyata keçirəcəyini müəyyənləşdirməyə yönəldilməlidir. Ona görə də stress nəticəsində əldə olunan nəticələr bank rəhbərliyinə təqdim olunmalı və risklərin baş verməməsi üçün tədbirlər planı hazırlanmalıdır. Stress testin son nəticəsi olaraq bankın fəvqaladə hallar planına yenidən baxılmalı və lazım gəldikdə əlavə və dəyişiklik olunmalıdır.

Hər keçirilən stress testin nəticəsi haqda hesabat tərtib olunub bankın Müşahidə Şurasına təqdim edilməlidir.

Hesabatda aşağıdakılar mütləq olaraq öz əksini tapmalıdır.

- 1) Stress testdə istifadə olunan şokların izahı və onların tətbiq olunmasının səbəbləri;
- 2) Stress testdə qəbul olunan fərziyyələrin siyahısı və onların əsaslandırılması;
- 3) Stress testdə istifadə olunan məlumatlar haqda ətraflı məlumat;
- 4) Stress test keçirməklə əldə olunan nəticələrlə bağlı kompleks tədbirlər planı

Yazdıqlarımızı ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, stress testlər maliyyə bazarında baş verə biləcək şoklara qarşı Bankın dayanıqlığını proqnozlaşdırmaq və yaranacaq riskləri dəyərləndirmək məqsədi daşıyır. Stress testlər müxtəlif fərziyyələr əsasında hazırlanır. Bura aktiv və passivlərin vəziyyəti, faiz gəlirləri, cəlb olunmuş vəsaitlər üzrə faiz dərəcəsinin artması, xarici valyuta məzənnəsində olan dəyişikliklər, gecikdirilən kreditlərin bank portfelində ümumi çəkisinin artması, makro və mikroiqtsadi göstəricilərdəki dəyişikliklər, eyni zamanda inflyasiyanın artması daxildir. Stress testləri hazırlayan zaman müxtəlif ssenarilərdən istifadə olunur. Bunlara yumşaq ssenari və pessimist ssenarilər daxildir.

Bankda kreditlər üzrə stress test hazırlananda növbəti dövrə proqnozlaşdırılan dəyişikliklər nəzərə alınmaqla yumşaq ssenari üzrə adətən 5% artımla, pessimist (neqativ) ssenari üzrə 20% azalma ilə hesablanır. Stress test apararkən seçilən ssenarilərin bank üçün əhəmiyyətliyi nəzərə alınır.

Stress testin nəticələrinə dövrün sonunda yenidən baxılır və faktiki göstəricilərlə müqayisə olunur.

Azərbaycan dinamik inkişaf edən ölkədir. Bütün inkişaf edən ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da Bank sektoru ölkə iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir. Respublikamızda bank risklərinin idarə olunması sahəsində dünya təcrübəsini öyrənərək bir çox dəyişikliklər aparılmışdır. Mərkəzi bank risklərin idarə olunması ilə əlaqədar bir çox siyasətlər həyata keçirir. 2004-cü ildə onun tərəfindən “ Banklarda korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi” haqqında qaydalar təsdiqlənərək banklarda Risklərin İdarəolunma Departamenti yaranmışdır. Bank sektorunun inkişafı Azərbaycanda ilkin mərhələdə olduğundan risklərin idarə olunmasına diqqət daxildən deyil, kənardan olan faktorların təsirindən qaynaqlanır.

Banksektorunda həmin kənar təsirlər bir tərəfdən mərkəzi tənzimləyicinin tövsiyyə və tələbləri, digər tərəfdən isə bankların xarici hissədarların gözlənti və tələbləri formasında özünü biruzə verir. Məhz bu səbəbdən də risklərin idarə olunma prosesi və onun aparıcı qüvvəsi olan risklərin idarə olunma bölməsi bəzi banklarda formal xarakter daşıyır.

Müasir Azərbaycan dövlətinin bütün banklarında risk menecmenti adlı bölmə fəaliyyət göstərir. Həmin bankların idarəetmə orqanları risklərin idarə olunmasını ümumi idarəetmənin ən mühüm elementi kimi qəbul edirlər. Dünyada baş verən qlobal maliyyə böhranı Azərbaycan banklarında da bu sahədəki boşluqları aktuallaşdırmışdır. 2008-ci ildən başlanan maliyyə böhranı, 2009-cu ildən banklara da öz təsirini göstərmişdir. Qloballaşma ilə əlaqədar dünyanın bütün dövlətlərində olduğu kimi bu böhran Azərbaycanda da hiss olundu və hiss olunmaqdadır. Bir çox banklar müflis elan olunmuş (o cümlədən Dəmir Bank) və s. lisenziyaları geri alınmışdır. Bununla belə, bir sıra banklar qısamüddətli likvidlik böhranı ilə qarşılaşsalar da, bu problemlər aradan qaldırılmış, bank sistemi özünün sabitliyini və həcmi qoruyub saxlaya bilmişdir.

Risk menecment korporativ idarəetmə standartlarının tərkib hissəsidir və 2004-cü ildən başlayaraq banklar bu standartların tətbiqinə başlamışlar.

Hazırkı dövrdə risklərin idarə olunması, eləcə də qəbul olunan risk müqabilində gəlirlərin optimal olması hər bir bankın əsas funksiyası hesab olunur. Bu sahədə respublikada olan boşluqların aradan qaldırılması məqsədi ilə Azərbaycan Risk Peşəkarları Assosiasiyası (ARPA) Azərbaycan Respublikasında risk idarə etməsi üzrə aparıcı təşkilatdır.

Təhsil, bilik, məsləhətçi və s. xidmətlər üzrə aparıcı təşkilatlardan biri olan ARPA tanınmış nüfuza və yüzlərlə üzvə sahibdir.

ARPA-nın aşağıdakı sahələr üzrə fəaliyyət göstərməsini qeyd edək:

- Risk idarəetməsi və qiymətləndirilməsi;
- Korporativ və dövlət maliyyə və mahasibatçılıq işləri;
- Səriştəliyin artırılması və təlimlər;
- İdarəetmə nə nəzarət analizləri
- Biznes strategiyaları
- İnkişaf və proseslərin planlaşdırılması və təkmilləşdirmə;
- Bank işi və kredit əməliyyatları;
- Hüquqi ekspertiza və məsləhət;
- Daxili audit və əlşədar sahələrin auditi.

ARPA çox sektorlu istiqamətlənmə və təcrübə üzrə üstün keyfiyyətilə konfranslar, seminarlar, üzvlük proqramları vasitəsilə texnoloji alətlər və təlimlərlə təmin etməklə Azərbaycanda böyük nüfuz qazanmışdır.

Təşkilat müxtəlif miqyaslar və sahələr üzrə peşəkarları və gənc istedadları bir araya gətirir, təcrübə, informasiya mübadiləsi üçün körpü yaradılır və tədris proqramları vasitəsilə, müxtəlif layihələrə daxil olmaqla onların gələcək inkişafına köməklik göstərir.

Yüksək risk menecment, mədəniyyət və təcrübəsi daim Mərkəzi Bankda tam tətbiq olunur və daima təkmilləşdirilir. Hazırda Mərkəzi Bankda risk menecmenti sistemlərinin tam təkmilləşdirilməsi üzrə irimiqyaslı layihə icra edilir, layihəyə dünya təcrübəli məsləhətçilər də cəlb olunmuşdur.

Son illərdə Mərkəzi Bank tərəfindən bank sisteminin xarici və daxili şoklara qarşı dayanıqlılığının ölçülməsi üçün top-down yanaşma əsasında stress test modelləri

qurulmuş və müxtəlif stress-testlər həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda dünya böhranının təcrübələri əsasında stress test praktikasının təkmilləşdirilməsi və genişləndirilməsi məqsədi ilə Dünya Bankının FIRSST proqramı çərçivəsində və ABŞ-ın “Booz Allen Hamilton” şirkətinin köməyi ilə yeni stress test modeli qurulmuşdur. Bu modeldən Mərkəzi Bankın prudensial nəzarəti məqsədləri üçün istifadə olunması nəzərdə tutulur. Həmçinin banklar özləri üçün “boltom up” yanaşması əsasında stresstestləri aparılması və bankların daxili və xarici şoklara qarşı davamlılığını qiymətləndirməsi qaydasını seçirlər. Stress-test praktikasının Azərbaycanın bank sektorunda inkişaf etdirilməsi məqsədilə beynəlxalq təcrübələri araşdırılmaqla, banklarda stress testlərin aparılması üzrə Mərkəzi Bankın normativlərinin layihəsi hazırlanmışdır və onun yaxın vaxtlarda tətbiq olunacağı gözlənilir. Bununla əlaqədar Mərkəzi Bank banklara stress test arxitekturasının qurulması ilə əlaqədar metodoloji dəstək göstərilir. Həmçinin, Azərbaycan banklarının stress-test çərçivəsini formalaşdıran zaman müəyyən problemlərə də rast gəlinə bilər. Bu isə aşağıdakı amillərlə izah oluna bilər:

- Stress testin aparılması ilə bağlı bankların təcrübəsinin zəif olması, yaxud ümumiyyətlə olmaması;
- Stress test modellərini qurmaq üçün bankda savadlı-səriştəli mütəxəssisin olması;
- Banklarda geniş statik məlumat bazasının, həmçinin funksional məlumat-informasiya sistemlərinin zəifliyi;
- Bankların rəhbərliyinin stress testlərin aparılması prosesinə aktiv cəlb olunmaması riski.

Göstərilən bütün problemlərə baxmayaraq banklarda effektiv stress-test praktikasının qurulması və mövcud olan risk menecmenti sisteminə inteqrasiyası qarşıdakı dövrdə bankların prioritet vəzifələrindən biri olaraq qalmaqda davam edir.

II FƏSİL. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank riskləri və onların idarə olunmasının təhlili

2.3 Risk menecmentinin inkişaf etdirilməsi.

Müasir şəraitdə Azərbaycanın bütün banklarında risk menecmenti struktur bölməsi fəaliyyət göstərir. Həmin bankların idarəetmə orqanları risklərin idarə olunmasını ümumi idarəetmənin ən mühüm elementi kimi qəbul edirlər. Bu çox mühüm bir irəliləyişdir. Başqa sektorlarda da bu istiqamətdə müəyyən işlər görülür. Dünyada baş verən qlobal maliyyə böhranı Azərbaycanda da həmin sahədəki boşluqları aktual etmişdir.

Risk menecmenti korporativ idarəetmə standartlarının tərkib hissəsidir və 2004-cü ildən başlayaraq bütün banklar Mərkəzi Bank tərəfindən təsdiq edilmiş həmin standartların tətbiqinə aktiv başlamışlar. Bu isə öz növbəsində banklardan kifayət qədər böyük həcmli institusional, texnoloji, maliyyə və insan resursları tələb edir.

Dediyimiz kimi risk menecmenti korporativ idarəetmə mədəniyyətinin əsas tərkib hissəsidir. Biznes subyektləri qərar qəbul edən zaman gəlir və risklər arasında adekvat balans yaratmalı, risklər daha düşüncəli qaydada yanaşmalıdırlar. Risk menecmentini rentabelliğin əsas mənbəyi kimi də ifadə etmək olar. Mərkəzi bank banklarda risk menecmentinin inkişafını müvafiq qiymətləndirmələr apararaq tam dəqiqləşdirir. Boşluqlar, maneə və çatışmazlıqlar olduqda, onları aradan qaldırmaq istiqamətində təxirəsalınmaz işlər aparılır. Respublikamız inkişaf etməkdə olan ölkələr sırasında olduğundan, təbii ki, müasir risk menecmentinin bütün mexanizmlərinin tam tətbiqi hələ mümkün deyildir və kifayət qədər zaman alacaqdır. Çünki bizdə infrastruktur və maliyyə bazarları hələ təzə inkişaf etməyə başlamışdır. İnfrastruktur və maliyyə bazarlarının inkişafı və dərinləşməsi müasir risk menecmenti alətlərinin sistemli tətbiqinin əsas şərtlərindəndir. Eyni zamanda risklərin idarə olunma prosesinin səmərəli və effektiv təşkili üçün zəruri, operativ, dəqiq

informasiya bazası olmalıdır. Risk menecmentinin tətbiqində ən əsas çatışmazlıq risk menecmenti sahə bilikli kadrların çatışmamazlığıdır.

Risk menecmenti bank fəaliyyətində diqqət yetiriləsi ən vacib zonalardan biridir. Çox zaman risklərin dəqiq şəkildə qiymətləndirilməməsi bank resurslarının itirilməsinə, ödəmə qabiliyyətinin kəskin zəifləməsinə, nəzərdə tutulan gəlirlərin əldə olunmamasına və s. səbəb olur. Bütün bunların baş verməməsi üçün bank bütün fəaliyyət sahələri üzrə mövcud potensial riskləri qabaqcadan müəyyənləşdirməli, onların yaranma səbəblərini və mənşəyini təhlil etmə bacarığına malik olmalıdır. Banklarda risk menecmenti sistemi əvvəlcədən ehtimal edilən itkilərin həcmi və nəticələrinin qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Yarana biləcək itkilərin qabağının alınması, itkiləri əvəz edə bilən alternativ mənbələrin müəyyən olunması və tətbiq olunması risk menecmentinin əsas vəzifələri sırasındadır. Risk menecmenti ayrıca diqqət tələb edən sahədir və son bir neçə il ərzində bu sahədə əhəmiyyətli layihələr icra olunmuşdur. Qlobal maliyyə böhranı bu layihələrin əhəmiyyətini daha da aktual etmişdir. Risk menecmentinin hansı model üzərində qurulması çox mühüm məsələyə çevrilmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə öz təsdiqini tapan nəzəri risk menecment modelini inkişafda olan ölkələrdə, o cümlədən respublikamızda olduğu kimi tətbiq etmək mümkün deyil. Biz daha çox inteqrasiya olunmuş, yerli reallıqlar və dəyişiklikləri əhatə edə biləcək modelin üzərində dayanmalıyıq. Həmin sahədə görüləcək bir çox işlər hələ var, təcrübə və innovasiyalar milliləşdirilib idxal olunmalıdır, bunun özü də bir növ riskidir.

İşlək və adekvat olan prosedurların yaradılması risk menecmentinin əsasıdır. Ona görə də layihələr risklərin idarəedilməsi üzrə bankdaxili reqlament və prosedurlara tələblərin tam müəyyən edilməsi, xüsusən likvidlik və kredit risklərinə aid prosedur tələblərin yenilənməsi, stress testləşdirmə üzrə tövsiyələrin hazırlanması üzrə olmuşdur və olmalıdır. Banklarda hesabatlılıq və informasiya texnologiyaları sistemlərinə tələblər ciddiləşdirildi. Bu gün bir çox banklar ən müasir tələblərə, əsas da müasir risk menecment alətlərinin tələblərinə cavab verən sistemlərə keçmək üzrədirlər. Yerli banklar yuxarıda göstərdiyimiz tələblərə uyğun

olaraq beynəlxalq səviyyəli məsləhətçilərin dəstəyi ilə müasir risk menecment sistemləri qurur və həmin proses Mərkəzi Bank tərəfindən tam dəstəklənir.

Mükəmməl risk menecmenti mühiti səriştəli kadrlar tələb edir, qurulmuş sistem təcrübəli, bilikli insanların xidmətində olmalıdır. Hazırda risk menecment sahəsində beynəlxalq səviyyədə ən yüksək dərəcə olan FRM sertifikatlaşdırmasının Azərbaycan risk menecerlərinə təklifidir.

İnformasiya texnologiyaları müasir dövrdə geniş inkişaf etmişdir. Bu inkişaf öz növbəsində banklarda risk menecmentinin inkişafına təkan verir.

Risk dəyəri olan hər hansı əşyanın, vaxtın, vəsaitin itirilmə ehtimalıdır. Bank riski, o zaman yaranır ki, gördüyün işə tam əmin olursan. Düsturlarının çox olmasına baxmayaraq, risklərin idarə olunmasını dəqiq elmlərə aid etmək olmur. Əksinə, risk-menecment münəccimə bənzəyir, ancaq özünə aid olan fəndlərin köməyi ilə gələcək riskləri kompensasiyalayır.

Risklərin ən əsas xüsusiyyəti, onların həmişə mövcud olmasıdır. Risk menecmentin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri risk profilinin tərifidir. Söhbət təşkilatın idarə olunan risklərinin siyahısının tərtibindən gedir ki, bunlar da meydana çıxma tezliyinin azalma sırası və ya potensial itkilərin ölçüsünün azalma sırası ilə göstərilir.

Risk menecmentin bir çox məqsədləri vardır:

Onlardan aşağıdakı misalı göstərmək olar.

1. Risklərin yaranmasında əsas səbəb və amilləri tədqiq etmək və ortaya çıxarmaq;
2. Riskləri aşkar etmək, analiz etmək və qiymətləndirmək;
3. Qiymətləndirmə əsasında qərarların qəbul edilməsi;
4. Riskin yaranmasının qarşısını almaq, idarəedici təsirlər hazırlamaq;
5. Risklərin azaldılması
6. Riskləri idarə etmək haqqında olan proqramın həyata keçirməyin təşkili;
7. Planlaşdırılan işlərin icrasını yoxlamaq
8. Riskə aid qərarların nəticələrinin analizi və qiymətləndirilməsi.

Risk menecment bir çox sahələrdə tətbiq olunur. Onlara əməliyyat və büdcə planlaşması, layihələrin idarə olunmasını, korporativ idarə etməni və s. misal göstərmək olar.

Korporativ idarəetmə sistemində mövcud olan ən böyük risk aidiyyəti olan şəxslərin həm idarəetmə funksiyasına, eyni zamanda nəzarət funksiyasına cəlb olunmasıdır.

Bank risklərinin idarə olunması risk-menecment iştirakçıları arasındakı səmərəli-qarşılıqlı münasibətlərdən çox asılıdır. Risk menecment prosesini tək bankın daxilində deyil, xaricində də baş verir. Risklərin mükəmməl, optimal idarə olunmasını təmin etmək üçün, əvvəlcəbankın öz daxilində səmərəli-qarşılıqlı əlaqə sistemini təşkil etmək lazımdır.İndi isə risk menecmentinin təkmilləşmə məsələsinə baxaq.

Bildiyimiz kimi ənənəvi risk menecmenti fraqmentasiyalılıq, epizodiklik və məhdud tətbiq sahəsi ilə fərqlənirdi. Yəni fraqmentasiya dedikdə hər struktur bölmə öz funksiyalarına uyğun olaraq fərdi qaydada risklərin idarə olunmasının həyata keçirilməsi başa düşülür.Epizodik dedikdə isə risklərin idarə olunmasının menecerin işlərinə bağlı olması başa düşülür. Məhdud tətbiq sahəsi isə o demək idi ki, ancaq müəyyən risk seqmentinə diqqət ayrılırdı, bütün risklər qiymətləndirilmirdi. İndi isə müasir risk menecmentinin izahını verək.

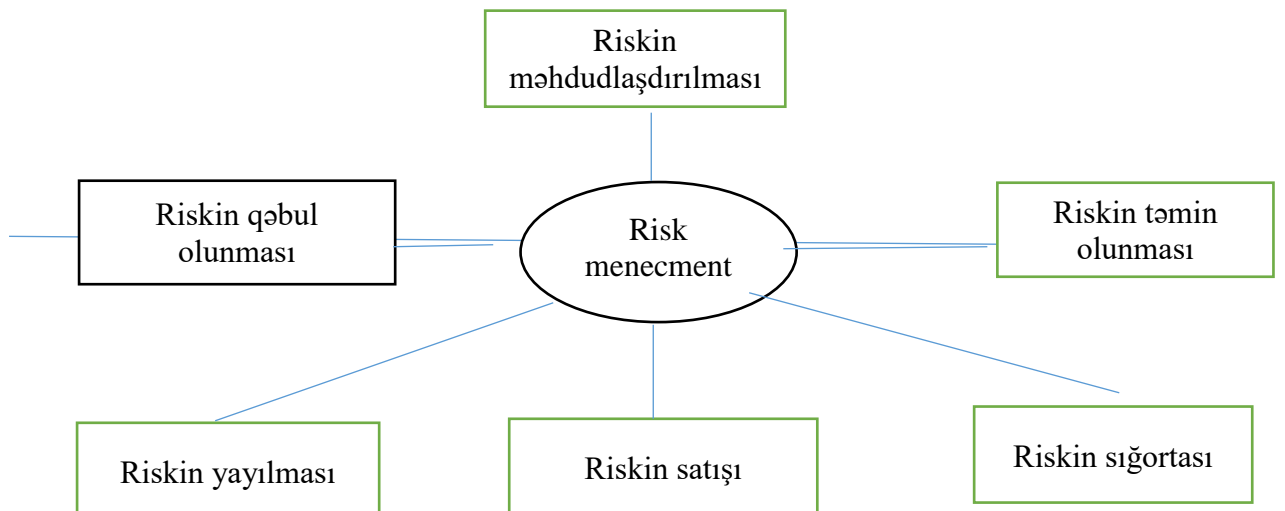
Bildiyimiz kimi, müasir risk menecmen inteqrasiyalı mühitdə fəaliyyət göstərir.Prosses rəhbərlik tərəfindən koordinasiya olunur, qalan əməkdaşlar isə risklərin idarə olunmasına öz işinin bir hissəsi kimi yanaşır. Müasir risk menecment özünün fasiləsizliyi ilə seçilir, yəni risklərin idarə olunma prosesi fasiləsiz həyata keçirilir.

Eyni zamanda müasir risk menecment bütün fəaliyyət sahələrini əhatə etməsi ilə fərqlənir, yəni risklər və onların idarə olunması bütü sahələrdə həyata keçirilir.

Dediklərimizi yekunlaşdıraraq ənənəvi risk menecment ilə müasir risk menecmentinin fərqli cəhətlərini əks etdirən cədvəli aşağıdakı şəkildə qura bilərik.

Ənənəvi risk menecment	Müasir risk menecment
<u>Fraqmentasiya</u>	<u>İnteqrasiya</u>
Hər struktur bölmə öz funksiyalarına uyğun, fərdi qaydada risklərin idarə olunmasını həyata keçirir.	Proses rəhbərlik tərəfindən koordinasiya olunur, yerdə qalan əməkdaşlar riski idarəetməyə öz işi kimi yanaşır.
<u>Epizodiklik</u>	<u>Fasiləsizlik</u>
Burada risklərin idarə olunması menecerlərin istəyinə bağlı olur. O, nə zaman istəsə, o vaxt həyata keçirir.	Proseslər fasiləsiz olaraq həyata keçirilir.
<u>Məhdud tətbiq sahəsi</u>	<u>Geniş fəaliyyət sahəsi</u>
Bəzi risk segmentlərinə diqqət ayrılır, yerdə qalan risklər qiymətləndirilmir.	Bütün risklər və onların idarəedilməsi həyata keçirilir.

Risk menecmentdə risklərin idarə olunması bir neçə yanaşmadan istifadə olunur. Onları sxemlə belə göstərmək olar:

Riskin qəbul olunması: Bu qayda ən sadə, həm də riski ən çoyayılmış idarəetmədir. Bu yanaşmanın tətbiq olunması müəyyən əməliyyatın həyata keçirilməsindən gözlənilən gəlirlilik səviyyəsi ilə riskin öz səviyyəsi arasında sağlam kompromis olmasını nəzərə alır. Belə halda idarəetmə tədbirləri sövdələşmənin bütün müsbət və mənfi tərəflərini müqayisə etməyə və şəxsi kapitalın zəruri həcmində olmasını təmin etməyə yönəldilir.

Risklərin məhdudlaşdırılması demək olar ki, daima risklərin qəbulunu müəyyən edir. Bu proses təşkilatlar və onların idarəetmə orqanlarının ayrı-ayrı vəzifədə olan şəxsləri və struktur bölmələri arasında səlahiyyətlərin məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş bir çox kompleks və sərt inzibati tədbirlərin aparılmasını nəzərdə tutur. Risklərin məhdudlaşdırılmasının əsas məqsədi ayrı-ayrı şəxslərin yalnız müəyyən olunmuş müddətlər hüdudunda risk etmək hüququnun rəsmi olaraq möhkəmləndirməkdən ibarətdir. Bank sektorunda məhdudluqları limit adlandırmaq qəbul olunmuşdur.

Mülahizələrdə yalnız fikirlərə gəlib çıxmaq üçün limitləri müəyyən etmək hüququ bir nəfərə deyil, bir qrup kollegiya üzvlərinə verilir. Həmin şəxslər ali və orta rütbəli rəhbərlərdir. Bu zaman limitlərin müəyyən olunması haqqında qəbul olunmuş qərarlar protokolda qeyd olunur. Limitlərdən kredit (yəni ödəniş riskləri) və fond (yəni qısamüddətli qoyuluşlara aid olan qiymətli kağızların əlverişsiz dəyişməsi) risklərinin məhdudlaşdırılması üçün istifadə olunur. Kredit və fond risklərinin idarə olunması üçün limitlərin müəyyən olunmasının bir neçə mühüm xüsusiyyəti vardır.

1. Limitləri təkcə ayrı-ayrı kontragentlər, qiymətli kağızların elementləri üçün, eyni zamanda holding strukturlarında olan və təşkilatın əlaqədə olduğu bütün kontragentin sublimitləri də daxil olmaqla müəyyənləşdirmək lazımdır;

2. Müəyyənləşmiş limitlər üzrə risklər vaxtaşırı olaraq qiymətləndirilməlidir;

3. Müəssisə və ya bankın işçiləri tərəfindən müəyyən olunmuş limit intizamına nəzarət təşkil olunmalıdır. Bildiyimiz kimi risklərin səviyyəsi vaxt ötdükdə dəyişə bilər. Onun üçün də onları vaxtaşırı yenidən qiymətləndirmək və lazım olduqda müəyyənləşmiş limitlərin həcmələrini elə nəzərdən keçirmək lazımdır ki, limitdən

istifadə zamanı riskin pulla dəyəri bank üçün itkilər çox da həddən kənara çıxmasın. Risklərin məhdudlaşdırılması metodunun tətbiqinin ən əsas xüsusiyyəti limit intizamına riayətə nəzarət olunmasıdır.

. Risklərin təmin edilməsinin kredit risklərinin idarə olunması üçün tətbiq edirlər, ancaq bu istifadə sahəsi daha geniş miqyasda olmalıdır. Burada məqsəd riskləri idarədən şəxsin potensial itkilərini əvvəldən müəyyən olunmuş təminat mənbəyi hesabına əvəz etmək hüququnun alınmasından ibarətdir.

Dediyimiz təminat mənbəyi aşağıdakı kateqoriyalardan ibarət ola bilər:

- üçüncü şəxsin zəmanəti
- maddi əmlaka girov qoyulması
- qiymətli əşyaların girov qoyulması
- tələb hüquqlarının girovu

Təminat növləri kimi zəmanətlər akreditivlər iqtisadi məzmununa görə bir-birindən çox az fərqlənir. Əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, tərəflərdən birinin qabiliyyəti olmadığı və öhdəçiliyinin yerinə yetirməsindən imtina etməsi zamanı ikinci tərəf qarant hesabına itkilərini bərpa edə bilsin. Başqa bir təminat növü isə tələb hüquqlarının girovudur ki, bu təminatlardan sonuncusunda qarant tərəfindən müstəqil iradəsini izah etməsinin olmasıdır.

.Risklərin sığortası risklərin idarə olunmasının ən geniş yayılmış üsuludur. Bunun bir sıra müsbət cəhətləri də vardır. Əvvəla sığorta-risklərin idarə olunma metodlarının ən bahalısidir. Ona görə də ona müraciət az olur və müəssisə özü üçün böyük itkilərə xarakterizə olunan risklərdən müdafiənin tətbiqi çevrəsini daraldır, ancaq onların meydana gəlmə ehtimalını nisbətən aşağı salır.

İkincisi, sığorta eden müəssisə üçün müəyyən risklər meydana çıxsa bilər və o zəmanət verənə çevrilir. Yəni sığortanın köməyi ilə idarəetmə təsiri həyata keçirilən ixtiyari risk kredit riskinə çevrilir, yəni sığortaçı tərəfindən ödənilməmə riskinə keçir. Bu isə sığortaçının maliyyə sabitliyinin və işguzar adının mənfə hallanmasına gətirib çıxarır. Üçüncüsü maraqların münaqişəsində mövcud ola bilər. Bu sığorta halının baş verməsi ilə meydana çıxır. Ona görə də, sığorta edenin hərəkətləri ona yönəldilir ki, sığorta əvəzlərini, o, uzun müddət ödəməsin.

.Risklərin satışı zamanı tələb təklif doğurur,və təşkilatların fəaliyyətində onların üzərinə götürə bilmədikləri risklər yaranır.Bunlarında almaq arzusunda olanlar mövcud olur.Bu çox sadə bir biznes növüdür.Beləki riskə məruz qalacaq aktiv bilərəkdən diskontu olan üçüncü tərəfdən alınır və satılır.Alıcının iqtisadi qazancını ondan ibarətdir ki,diskontun dərəcəsi alınan aktivin məruz qaldığı riskin səviyyəsindən çox yüksəkdir.Buna görə,hətta itkilər olarsa,yəni aktivlər qiymətdən düşərsə alınan riskin təsiri ilə alıcı mənfəət əldə etmək imkanına malikdir.

Risklərin satışı metodu əsasən kredit riskinin idarə olunması üçün istifadə olunur. Kredit riskinin idarə olunması üçün daha yaxşı alıcılar kimi faktoring xidməti göstərən banklar və ikinci bazarda müxtəlif girov kağızlarını, vekselləri alanlar, borcların yığılması üçün ixtisaslaşmış agentlikləri misal göstərə bilərik.

Risklərin satışının başqa bir üsulu aktivlərin müəyyən aktivlərlə- kredit portfeli və ya investisiya qiymətli kağızlar portfeli ilə təmin olunmuş birja qiymətli kağızlarının buraxılışıdır.

.Risklərdən yayınma metodunun mahiyyəti bank üçün müəyyən qədər riskli olan əməliyyatları keçirməməkdən ibarətdir. Bu metodun sadə görünüşünə baxmayaraq, onun tətbiqi üçün təşkilatın ştatında yerinə yetiriləcək əməliyyatın riskliliyin səviyyəsini düzgün və dəqiq qiymətləndirməyibacaran əməkdaşların olması zəruridir. Eyni zamanda gözlənilən gəlirləri, olacaq itkiləri və onların nəticələrini müəyyən edəcək idarəetmə orqanının olması çox vacibdir, onda risklərdən yayınma metodunu tətbiq etmək olar.

Qeyd edək ki, bankda gündəlik risklərin müəyyən olunması, izlənməsi, ölçülməsi, onlara nəzarət olunması, müəyyən edilən prosedurlara və limitlərə riayət edilməsinin yoxlanılması, risk göstəriciləri meyllərin izlənməsi, stress testlərin həyata keçirilməsi, normativ tələb və bankdaxili qaydalarla müəyyən formatda hesabatların hazırlanması məqsədi ilə menecment informasiya sistemi (MİS) yaradılmalıdır. MİS qeyd etdiyimiz meyarları izləmək və hər hansı göstərici kritik həddə çatarsa bank rəhbərliyini məlumatlandırmaq imkanı olmalıdır. MİS- də hazırlanan hesabatlar Müşahidə Şurasına, İdarə Heyyətində, RİK-ə və s. əməkdaşlara təqdim edilməlidir.

III FƏSİL

Müasir informasiya sistemlərinin tətbiqi ilə risklərin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi.

3.1 İnformasiya sistemləri və risklərin idarə olunmasının təhlili.

Bazar münasibətləri şəraitində bankların fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi problemlərinin, o cümlədən bank risklərinin öyrənilməsi həmişə aktual olaraq qalmaqda davam edir. Müasir iqtisadi şəraitin tələblərinə müvafiq olaraq aparılan bir çox iqtisadi islahatlar bank fəaliyyətinin daha çox təkmilləşdirilməsini, onların yeni və müasir prinsiplər əsasında qurulmasını tələb edir. Maliyyə xidmətlərinin inkişafına aid olan strateji yol xəritəsində qeyd olunduğu kimi bankların səmərəli fəaliyyəti bank sisteminin sabitliyindən ötrü mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bank sisteminin dayanıqlığını təmin etməkdən ötrü risklərin dəqiq səmərəli idarə olunmasının önəmi çox böyükdür. Öz növbəsində risklərin idarə olunmasının səmərəli təşkil olunması üçün zəruri, operativ və dəqiq informasiya bazası, informasiya sistemlərinin olması çox vacibdir.

İnformasiya sistemləri banklarda risklərin idarə olunması prosesində çox böyük rol oynayır. Bu gün dünya iqtisadiyyatında informasiya sistemlərinin rolu danılmaz olmuşdur. Hal-hazırda informasiya texnologiyalar iqtisadiyyatının maliyyə, idarəetmə və bank işlərində geniş istifadə olunur.

Bəşəriyyət qloballaşdıqca və insanların düşüncə tərzləri dəyişdikcə, yeni –yeni texnologiyalar ortaya çıxdıqda iqtisadiyyatı, o cümlədən bankları tələbləri və təklifləri də dəyişikliyə məruz qalır. Ötən əsrdə dünya iqtisadiyyatı neft, qaz, qızıl üstündə qurulurdusa, indi demək olar ki, İKT üzərində formalaşır.

Düzdür bu gün də neft idxal və ixracı dünya iqtisadiyyatında önəmlidir, ancaq təcrübə göstərir ki, hansı ölkələrdə ki, iqtisadiyyatının, o cümlədən bankçılığının əsasında İKT dayanır, həmin ölkələrin iqtisadiyyatı, bankçılığı daha da çox inkişaf edir.

İqtisadi inkişafda İKT-nin rolunun artırılmasında əsas istiqamətlərdən biri də kooperativ informasiya sistemlərinin yaradılması və onlardan daha geniş istifadənin

tətbiq olunmasıdır. Bu istiqamətdə yüksək nəticələrin əldə edilməsi ölkəmizdə informasiya sistemlərinin tətbiqinin genişləndirilməsini tələb edir.

İKT-nin iqtisadiyyarda tətbiqi yeni iqtisadiyyatın yaranıb qloballaşma-sına, iqtisadiyyatın inkişaf amillərinin daha geniş, müasir müstəvini əhatə etməsinə səbəb olmuşdur. Bütün sadələrdə olduğu kimi informasiya sistemləri bankçılıq sistemində də geniş tətbiq sahəsini tapmışdır.

Bildiyimiz kimi risklərin idarə olunması prosesinin səmərəli təşkili üçün zəruru, dəqiq və operativ informasiya bazası olmalıdır. Bunlarda İT sistemlərinə tələblər çox ciddi olmuşdur. Bu gün əksər banklar yeni və müasir tələblərə, əsasda müasir risk menecment alətlərinin tələblərinə cavab verən əməliyyat sistemlərinə keçmişlər. Dediymiz kimi informasiya sistemləri banklarda risklərin idarə olunması prosesində çox böyük rol oynayır. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı banklarda risk menecmentinin inkişafına da təkan verir. Kompüter sisteminin tətbiq edilmə strukturu bank üzrə risklərin idarə olunması tələblərini daha aydın və dəqiq müəyyən edir.

Risklərin idarə olunması prosesini zamanı istifadə olunan məlumatların düzgün və dəqiq olmasını təmin etmək üçün, belə məlumatların saxlanması və yenilənməsi üçün xüsusi inzibətçilik səlahiyyətlərini müəyyən edib təyin etmək vacib hesab olunur. Bu, valyuta məzənnələri, qarşı tərəfin haqqında olan ətraflı məlumat, risk modelləri və s. kimi baza məlumatları üçün önəmli əhəmiyyət kəsb edir. Texniki struktur, sistemin təhlükəsizliyinin lazım olan qədər səviyyəsini müəyyən etməli və bankın informasiya sistemlərinin məxfilik və tamlığını təmin etməlidir. Sistem işçiləri öz növbəsində risklərin idarə olunmasının fəaliyyət sahələri haqqında dəqiq və aydın biliyə malik olmalıdırlar. Bu isə öz növbəsində texnoloji problemlərin düzgün həllini sürətləndirəcək və eyni zamanda bir çox risklərin idarə olunmasını asanlaşdıracaqdır.

Risk sistemlərini inkişaf etdirmək məqsədi ilə savadlı və ixtisaslaşmış işçi heyəti yeni xidmət və metodologiyaları nəzərə almaqla, sistemi daima təkmilləşdirmək üçün gündəlik olaraq dəstəkləməli və həmin sahədəki təcrübəni daimi olaraq ardıcıl surətdə inkişaf etdirməlidir. Texniki struktur bankların texniki

təminatında və ya kommunikasiya sistemində baş verə biləcək pozuntu hallarına və nasazlıqlara tab gətirməsini təmin etməkdən ötrü ehtiyat surətlərin yaradılması və bərpa etmək üzrə adekvat prosedurlar müəyyən etməlidir. Məhz belə olan halda bir çox risklər, o cümlədən əməliyyat riskləri də sığortalanmış kimi olur.

Hazırda bəzi qərb ölkələrində kredit təşkilatları bank fəaliyyətinin bütün istiqamətləri üzrə yaranan risklərin sığortalanmasını informasiya sistemlərinin köməyi ilə həyata keçirir. Banklar bir çox sayda risklərə məruz qalan əmlak kompleksi kimi çıxış edirlər.

Qloballaşma və informasiya sistemlərinin genişlənməsi və eyni zamanda iqtisadi inteqrasiya biznesin, bank fəaliyyətinin müxtəlif formaları arasında qarşılıqlı əlaqələrin genişlənməsi banklar və pul-kredit sisteminin daimilik inkişafına səbəb olmuşdur. Ona görə ki, göstərilən xidmətlərin coğrafiyası və çeşidi, xidmətlərin təmin olunmasının texnoloji və texniki imkanları diversifikasiya olunur, fəaliyyət sahələri böyüyür və bir-birinə qovuşur.

Bank işində risklərin azaldılmasında eyni zamanda bankın təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Bu rolu risk-menecerlər və banklarda onlarla təmas prosesində olan müvafiq analitik xidmətləri, həm də səmərəli təhlükəsizlik sistemi (securities system) və nizamlaşdırılmış daxili bank nəzarəti oynayır.

Bu sistemdə elektron qıfıllar, maqnit karlarla daxil olma, şluz qapılar, səsiz siqnalizasiyanın məxfi düymələri, telekamealar və s. kimi texniki qurğulardan istifadə olunur. Həmin vasitələr cinayətkarların qarşısının alınmasında önəmli rol oynayırlar. Ancaq bəzi kriminal təsirlərdən tam müdafiənin təmin olunması mümkün deyil. Yəni onların rentabelliği də müəyyən həddə qədərdir. Bəzi Avropa ölkələrində (məsələn Fransa) bankların Avropa standartları baxımından texniki təhlükəsizlik vasitələri ilə tam təmin olunsa da, onların köməyi ilə cinayətkarların müəyyən faizi cinayət yerində yaxalanmışlar. Ona görə də bankların kriminal təsirlərdən sığortalanması sığorta fəaliyyətinin mühüm sahəsidir. Banklara qarşı törədilən cinayətlər və onların statistikasını ölkədən- ölkəyə dəyişir. Belə ki, bəzi ölkələrdə belə cinayətkarların ideyası intellektual (sənəd saxtalaşdırma, kompüterlərə müdaxilə və s.) olur, bəzilərinə isə oğurluq, silahlı basqın, qarət və s. üsullardan istifadə olunur.

Bankların kriminal risklərinin sığortalanması baş verir. Onun əsasını Lloyds of London Baku qoymuşdur. Həmin sığorta təsisatı sığortanın həmin növü üzrə hal-hazırda da dünya birincisidir. Onun tərəfindən Bankers Blanket Bond (BBB) sığorta polisi işlənərək hazırlanmış və dünya bazarına çıxarılmışdır. Dünya üzrə bank və digər maliyyə-kredit qurumlarının 95% BBB polisinə malikdir. BBB (bankların kriminal risklərinin kompleks olaraq sığortalanması) polisi bank təhlükəsizliyi və etibarlılığının ayrılmaz və məcburi atributu olmaqla müştəri və tərəfdaşların gözündə bankın nüfuzunu əhəmiyyətli dərəcədə yüksəyə qaldırır. Hal-hazırda ABŞ-da fiziki şəxslərin əmanətləri ilə işləyən hər bir bank depozitlərin sığortalanması korporasiyasının tələbi ilə mütləq BBB polisində malik olmalıdır. BBB polisin verdiyi təminatın əsasını bankın işçi heyətinin qeyri-loyallığı təşkil edir. Polis bank əməkdaşlarının banka ziyan vurmaq və ya maliyyə faydası əldə etmək məqsədiylə qrup halında ya da təkbaşına yerinə yetirdikləri qanunsuz, dələduz hərəkətlərdən banka dəyən zəruri örtür. Bəzi statistik məlumatlara görə edilən cinayətlərin təqribən 90%-ə yaxını bankların öz əməkdaşlarının dolaylı və yaxud birbaşa iştirakı ilə baş verir. Məhz onlar cinayətlərin gizli, yaxud aşkar iştirakçıları olur, bankın daxili nəzarəti və təhlükəsizlik sistemləri, eyni zamanda sənəd dövriyyəsi haqda cinayətkarları məlumatlandırır, saxta şəxslərə kredit verir, pul vəsaitlərinin elektron köçürmələri sistemləri ilə dələduzluq edirlər. Belə əməllər əsasən bankların ən nüfuzlu, hörmətli, şübhə doğurmayan əməkdaşlarının tərəfindən törədilir. Azərbaycanın bəzi bankları da belə prosedurlara malik qalmışlar. Beynəlxalq bankın təcrübəsi buna sübutdur. Ona görə də təklif edirəm ki, Azərbaycan banklarında da BBB polisi tətbiq olunsun.

BBB polisinin başqa bir tərkib hissəsi saxta çeklər, valyutalar, veksellər, qiymətli kağızlarla əməliyyat keçirilməsindən banklara dəyən ziyanın örtülməsidir. Sənədlərin saxtalaşdırılması bankda böyük zərəre səbəb ola bilər. BBB polisi bu zərəri də örtür. Polis oğurluq, vandalizm və s. bəd əməllərin nəticəsində ofis əşyalarının korlanması yaxud məhv olmasını da sığortalayır. Müasir dövrdə banklara qarşı törədilən cinayətlərin əsas istiqamətləri bankların elektron və kompüter sistemləridir. Bildiyimiz kimi global informasiyalaşma şəraitində elektron sistemlər

banklarla müştərilər arasında uzaq məsafələrin olmasına baxmayaraq müştərilərə bankda olan hesablarını birbaşa idarə etmək, vəsaitlərin köçürülməsi, hesabdən çıxarılması, elektron klirinqvə s. əməliyyatların icra edilməsi imkanı verir. Bu sahə baş verən cinayətlər üzrə banklara dəyən ziyan ənənəvi cinayətlər üzrə olan cinayətlərdən bir neçə dəfə çox olur. Qeyd edək ki, pul vəsaitlərinin elektron köçürmə sistemlərinin köməyi ilə bank tədiyyələrinin həcmi gündəlik milyardlarla dollar təşkil edir.

Bu cür zərərlərin sığorta örtüyünün yaranmasına tələbat hələ 1980-ci illərdə yaranmışdır. Buna cavab olaraq Elektronik @ Computer Crime Polic(ECC) adlı sığorta işi hazırlanaraq bazara çıxarılmışdır. Həmin sığorta polisi BBB polisində əlavə kimi qeyd olunur və ondan ayrı verilmir. ECC polisi informasiya –kompüter sistemlərinin qırılması, onlarda saxlanan məlumatların dəyişdirilməsi yaxud korlanması səbəbindən banklara dəyən zərəri ödəyir. Eyni zamanda, o, bankın kompüter sisteminin iştirakı ilə müştərilərin kompüterinin qırılmasından müştərilərə dəyən zərəri, elektron məlumatlar və onların daşıyıcılarının qəsdən korlanması, oğurlanması və məhv olunmasından dəyən zərəri, eyni zamandan kompüter virusunun təsirindən dəyən zərəri də örtür.

Eyni zamanda elektron rabitə sistemləri ilə daxil olan saxta məlumatlar əsasında yerinə yetirilmiş əməliyyatların, sənədi olmayan qiymətli kağızlarla olan əməliyyatların, icra edilməyə qəbul olunmuş saxtalaşdırılmış təlimatlar yaxud tapşırıqların yaratdığı zərərlər də sığorta örtüyü ilə təmin olunur. BBB sığorta polisinin daha üstün cəhətlərindən biri bankın təhlükəsizlik sistemlərinin, onun menecment və daxili nəzarətinin keyfiyyətlərinin dünya standartlarına uyğunluğu baxımından sığortadan əvvəlki ekspertizasıdır. Buna sorvey (survey) deyilir. Bu işə ixtisaslaşmış peşəkarlar tərəfindən aparılır. Həmin şəxslərin hesabatı bankın sığorta edilməsi barədə sığortaçıların qərar qəbul etmələrindən ötrü bir əsas kimi çıxış edir. Həmçinin, sorvey bankın mühafizə sistemlərinin inkişaf etdirilib təkmilləşdirilməsi üçün təkliflərini də verir. Bu təkliflərin sığortalanmaq istəyən bank tərəfindən yerinə yetirilməsi mütləqdir, çünki bu, bankın təhlükəsizlik səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət edir.

Bildiyimiz kimi istənilən bank fəaliyyətinin səmərəli və uğurlu olması bankın çoxsaylı müştəriləri və tərəfdaşları qarşısındakı nüfuzundan asılıdır. Cinayətkarların əməlləri bankın nüfuzuna düzəlməyən tərzdə təsir göstərə bildiyindən, özünün təhlükəsizlik sistemlərinin kriminal risklərdən sığortalanması polisiylə tamamlanması müvafiq itkilərin minimum olmasına və eyni zamanda hörmətli və etibarlı qurum statusunun qorunub saxlanmasının etibarlı və səmərəli vasitəsidir.

Belə nəticəyə gəlirik ki, riskin bu növlərinin analizi maksimum mənfəət əldə etmək məqsədiylə bank fəaliyyətinin ən optimal şəkildə idarə edilməsini təmin etməyə şərait yaradır. Bütün bu istiqamətlər risk-menecment sisteminin qurulması prosesində son dərəcə vacibdir. Yeniliyin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, risklər də nəzərə alınmaqla aktivlərin hesablanması qaydaları dəyişilir.

Bu yenilik həm kredit, həm bazar, həm də əməliyyat riskini əhatə edir. Həm kredit, həm də əməliyyat riski üzrə risklərə qarşı həssaslığın artırılmasının bir neçə üsulu təklif olunur və bu üsullar tənzimləyicilərə, banklara uyğun gələn üsulu seçməyə imkan verir.

III FƏSİL

Müasir informasiya sistemlərinin tətbiqi ilə risklərin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi.

3.2. Texnologiyanın tətbiqi ilə yaranan risklər və onların aradan qaldırılmasının təhlili.

Bankların iş fəaliyyətlərində müxtəlif texnika və texnologiyanın istifadəsi zamanı yaranan riskə texnoloji risk deyilir. Həmin vaxt texniki avadanlığın iş fəaliyyətində meydana çıxan nasazlığın aradan qaldırılmasına sərf olunan vəsaitin yaratdığı itkilər və bankdaxili hakim informasiyaya sanksiyasız daxil olma meydana çıxır. Riskin bu növü təkcə bankda deyil, başqa müəssisələrin də iş fəaliyyətində iştirak edir. Ancaq texnoloji riskin bank üçün idarə edilməsi 1-ci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Texnoloji riskin meydana çıxmasına misal olaraq elektron ödəniş sistemində baş verən dəyişikliklər və kompüter cinayətkarlığının yeni xaker hiyləgərliyidir. Bundan başqa yeni texnologiya və ya yeni məhsulun tətbiqi zamanında bank risk yaranır, buna əlavə mətləblər riski də deyilir. Bu risk iqtisadi mənimləmə riski ilə sıx əlaqədədir. Bu yeni bank məhsulu, əməliyyatları, xidmətləri, texnologiyasının planlaşdırması faktı ilə bağlı olan riskdir. Bank mahiyyətinə görə bazarda məhsulunu təqdim edən digər müəssisələrdən ciddi surətdə fərqlənmir. Ona görə də vəsaitlərin cəlb olunması və yerləşdirilməsi bank üçün daha əlverişli şərait ilə eləcə də potensial müştəri axımına malik olmaq məqsədi ilə əlaqələndirilir.

Ancaq bu prosesin gedişatına külli miqdarda marketinq riskləri təsir göstərir. Marketinq riskinin xüsusi hallarından, həmçinin bütövlükdə bank riskinin əsas növlərindən biri yeni məhsulların, yeni texnologiyaların tətbiqi riskidir.

Risklərin olmamasından ötrü informasiya sistemlərinin təhlükəsizliyini və effektivliyini təmin etmək məqsədi ilə bank bir sıra tələblərə riayət etməlidir. Onların bəzilərini misal göstərək:

- 1) Bankda riskin yaranmaması üçün informasiya sistemlərinin davamlı və etibarlı fəaliyyəti təmin edilməlidir.

- 2) Bankın informasiya sistemləri və informasiya texnologiyalarında yaranan problemlərlə əlaqədar yaranan risklər, yəni IT riskləri effektiv şəkildə idarə edilməlidir.
- 3) Xüsusi fəvqəladə hallardan informasiya sistemləri üzrə olan fəaliyyətin davamlılığı üçün prosedurlar mövcud olmalıdır.
- 4) İnformasiya texnologiyalarının və informasiya sistemlərinin idarə edilməsi üzrə bankın işçiləri arasında fəlahiyyət bölgüsü aparılmalıdır.
- 5) Bankda təhlükəsizlik və sistem inzibatçıları təyin edilməlidir.
- 6) Bir çox xidmətləri nəzərdə tutan topoloji diaqram tərtib olunmalıdır. Yəni texnoloji avadanlıqların yerləşdiyi sahə, sistem elementlərini birləşdirən xətlərin yerini rabitə və elektrik kimi dəstəkləyici xidmətləri, ehtiyat vasitələri və sistem təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün lazım olan digər elementləri nəzərdə tutan topoloji diaqram tərtib olunmalıdır.

İnformasiya sistemlərinə daxilolma bankda risklərin yaranmaması üçün çox önəmlidir. Bu proses bankda aparılan səlahiyyət bölgüsünə əsaslanır. İnformasiya sistemlərinə daxil olmaq üçün bankda istifadəçilərin və sistem inzibatçılarının sistemin özündə uçuğu yaradılmalı, həmçinin həmin şəxsləri informasiya sistemlərinə daxilolma qaydasını müəyyənləşdirilən prosedurlar olmalıdır. Bu sistemlərdə istifadəçilərin yaradılmasını sistem inzibatçılığı, səlahiyyətlərin dəyişdirilməsini, istifadəçilərin fəaliyyətinin dayandırılması prosesini isə təhlükəsizlik inzibatçısı həyata keçirməlidir. Səhvləri, sanksiya edilməmiş müdaxilələri, saxtakarlıq hallarını, məlumatların səlahiyyəti olmayan şəxslər tərəfindən silinməsi və yaxud dəyişdirilməsi risklərini azaltmaq üçün sistemlərə daxil olma hüquqlarıyla sistemlərə olan girişlərin qeydləri mütəmadi müqayisə olunmalıdır. İnformasiya sistemlərinə sanksiyasız müdaxilənin qarşısını almaq üçün bankda olan informasiya texnologiyası avadanlıqları üzərə fiziki təhlükəsizlik, nəzarət qaydaları ayırd olunmalıdır.

Riskin olmaması üçün bütün banklarda informasiya texnologiyalarının və informasiya sistemlərinin dağıldığı, zədələndiyi, təhlükəyə məruz qaldığı bütün hallarda fəaliyyətin fasiləsiz olması təmin olunmalıdır. Fəaliyyət fasiləsizliyini təmin etmək üçün bank ən azı bir neçə tədbir həyata keçirilməlidir:

1) İnformasiya sistemlərinin ehtiyat surətlərinin saxlanması və fəaliyyətin bərpa olunması üçün bankdan kənarında Ehtiyat Mərkəzi yaradılmalıdır;

2) Bütün fəvqaladə hallarda bankın fəaliyyətinin davamlılıq planı hazırlanmalı və təsdiq olunmalıdır, həmin planda fəvqaladə hallar zamanı kommunikasiya tədbirləri müəyyənləşdirilməli, bankda fəaliyyət bərpa olunmalı, Ehtiyat Mərkəzə keçid və ondan sonrakı bərpa prosedurları müəyyən olunmalıdır.

3) Fəvqaladə hallar zamanı informasiya sistemlərinin bankın davamlı fəaliyyətini dəstəkləmək imkanlarını ən azı 6 aydan bir qiymətləndirilməlidir və nəticələr rəsmiləşdirilməlidir.

4) Fəvqaladə hallar zamanı fəaliyyətin davamlı olmasını təmin etmək üçün informasiya texnologiyaları avadanlıqlarında və informasiya sistemlərində qəza vaxtı riayət olunması prosedurları ilə bağlı bankda onunla əlaqədar işçilər üçün ildə bir dəfədən az olmayaraq təlim həyata keçirilməli və nəticələr rəsmiləşdirilməlidir.

Bankda riskin yaranmaması üçün məlumatları emal edən serverlər aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1) İnformasiya texnologiyalarının tətbiqinə məsul olan struktur bölmə və təhlükəsizlik inzibatçısı ilə razılaşdırılmaqla sərbəst ya da açıq lisenziya şərtləri ilə yayılan lisenziyası olan proqram təminatlarından istifadə olunmalıdır;

2) Serverdə tətbiq olunan proqram təminatı təhlükəsizlik inzibatçısı ilə razılaşdırılmalıdır.

3) Bütün informasiya sistemləri antivirus proqramı ilə qorunmalı və həmin baza gündəlik yenilənməlidir.

Sistem istifadəçiləri və sistem inzibatçılarının çifrələri mövcud olmalıdır, şifrələrin maksimum müddəti 30 gün, sayı 8-dən az olmamalıdır. Sistem inzibatçıları üçün şifrə 10 simvoldan əskik olmamalıdır. Sistemə ilk qoşulma zamanı şifrə istifadəçinin özü tərəfindən mütləq dəyişdirilməlidir. İstifadəçi şifrəni 3 dəfə səhv yığma cəhdindən sonra sistemə giriş məhdudlaşdırılır və ancaq təhlükəsizlik inzibatçısı tərəfindən sistemə qoyulan giriş qadağasından sonra daxil ola bilər. Sistemdə istifadə olunan son 12 şifrənin yenidən istifadəsinin avtomatik

olaraq qarşısı alınmalıdır. Eyni zamanda sistem inzibatçıları başqa istifadəçilərin şifrələrini əldə edə bilmək imkanına malik olmamalıdır.

Şifrələr həm hərf, həm də rəqəmdən ibarət olmalıdır, ekranda açıq əks olunmamalıdır, şifrə ilə mühafizəyə malik olan ekran qoruyucusu olmalıdır. Bütün sistem inzibatçıların şifrəsi ilə möhürlənmiş zərflərdə də saxlanmalıdır.

Eyni zamanda kriptografik mühafizə sistemlərinin tətbiq olunması zamanı şifrələr kodlaşmış vəziyyətə saxlama, ötürmə tələblərinə riayət olunmalıdır. Bu zaman informasiya kənar rabitə kanalları ilə ötürüldükdə şifrələnməli, həmçinin disklərə yazıldıqda da şifrələnməlidir.

Hər bir bankda server otaqlarının mühafizəsi üçün müəyyən tələblər olmalıdır. Onların bəzilərini sadalayaq:

- 1) Otaqlar oda davamlı mebellə təchiz olunmalıdır;
- 2) Sistem olan otaqlarda görülən bütün işlər (avadanlıq quraşdırılma və əvəz olunması, təmiri, otaqdan çıxarılması) habelə kənar təşkilatlardan olan mütəxəssisin işi sistem inzibatçısı və ya təhlükəsizlik inzibatçısının nəzarəti ilə həyata keçirilməlidir.
- 3) Otaqlar oda davamlı materiallardan (daş, kərpic, beton) inşa olunmalıdır.
- 4) Eyni vaxtda bütün ərazini çəkə bilən müşahidə kameraları olmalıdır və görüntülər ən az 6 ay ərzində saxlanmalıdır.
- 5) Otaqlar qapıları bağlı vəziyyətdə olmalı və onlara yalnız səlahiyyətli şəxslər daxil olmalıdırlar.
- 6) Yanğından mühafizə sistemləri saz vəziyyətdə olmalıdır.
- 7) Bütün xarici pəncərələr dəmir barmaqlıqlar və yaxud zirehli şüşə ilə təchiz olunmalıdır. Xarici pəncərələrin hamısı işərinin görsənməməsi üçün içəridən örtük ilə üzlənməlidir.
- 8) Fasiləsiz elektrik enerjisini təmin etmək üçün generator və ya qida mənbəyi ilə təchiz olunmalıdır.
- 9) Otağın tavanı və döşəməsi antistatik örtüklə örtülməlidir.
- 10) Havalandırma (kondisionerlə) təmin olunmalıdır.
- 11) Otaqda rütubətlik göstəricilərini ölçən cihazlar olmalıdır.

Risqlərin yaranmaması üçün lazıml olan bütönl tədbirləri qeyd etdik, indi isə risklərin idarə olunma məsələlərini təhlil edək: Bildiyimiz kimi bankda İnformasiya texnologiyaları (İT) riskləri Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyyətinin 9 dekabr 2013-cü il tarixdə olan 24/3 nömrəli qərarı ilə təsdiq olunmuş “Banklarda risklərin idarə oluması haqda qaydalar” na uyğun olaraq idarə olunmalıdır.

İnformasiya texnologiyaları risklərinin azaldılması məqsədilə avtomatlaşdırılmış bank informasiya sistemi (ABİS) üzrə aşağıda göstərilən tədbirlər həyata keçirilməlidir.

- 1) ABİS-in, yəni verilənlər bazasının gündəlik, həftəlik, aylıq, illik ehtiyat surətləri saxlanılmalıdır.
- 2) Verilənlər bazasında aparılan dəyişikliklər üzrə qeydlər saxlanmalı və ehtiyat surətlər yaradılmalıdır.
- 3) Verilənlər bazasında gündəlik surətlər heç olmasa bir həftə, həftəliklər bir ay, aylıq sistemlər bir il, illiklər isə beş il saxlanılmalıdır. İllik surətləri bankın arxivinə təhvil vermədən öncə serverdə verilənləri bərpasını yoxlamaq lazımdır.
- 4) ABİS– də olan sənədlərin avtorizə olunma mexanizmləri yaradılmalı və təmin olunmalıdır.
- 5) ABİS ilə bankların ödəniş və informasiya sistemləri arasında ötürülən məlumatların qəsdən dəyişdirilməsi imkanını istisna edən interfeysin yaradılması.
- 6) Bankla onun şöbələri, filialları arasında on-line interfeys rejimi yaradılmalıdır.
- 7) İnformasiya sistemlərinin ehtiyat surətləri çıxarılıb bankın Ehtiyat Mərkəzində saxlanılmalıdır.

Bildiyimiz kimi kompüter sisteminin İT tətbiq etmə strukturu bank üçün risklərin idarə olunması tələblərini müəyyən etməlidir. tətbiq etmə strukturunun tələbləri aşağıda verilənlər daxil olmaqla müxtəlif növdə olan risklərin idarə olunması icra olunan funksiyaları əhatə edir:

- 1). Bazar və kredit risklərinin idarə olunması
- 2). Kapital bölgüsü
- 3). Aktiv və öhdəliklərin idarə olunması
- 4). Fəaliyyət nəticələrinin qiymətləndirilməsi
- 5). Nəzarət orqanına hesabatların verilməsi

Tətbiq etmə strukturu bütün sadalanan funksiyalarına aydınlıq gətirməkdən başqa, onların daxilində tətbiq olunan metodologiyaları da müəyyən etməlidir. Tətbiq etmə strukturu texnoloji baxımdan mürəkkəbləşmiş metodologiyadan yaranmağı ehtimal olunan sistem məhdudiyyətlərini nəzərə almalıdır.

Həmçinin tətbiq etmə strukturu, mərkəzləşdirilməni səviyyə və növünü təyin etməlidir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi İnformasiya texnologiyaları üçün risk strukturu, risk strukturu haqqında bilik və təcrübəli, ixtisaslaşmış işçi heyətinin işə götürülməsi təmin etməlidir. Sistem işçiləri risklərin idarə olunmasının fəaliyyət aspektləri haqqında geniş biliyə malik olmalıdırlar. Belə olan halda texnoloji və biznes baxımından texniki problemlər yaranmayacaqdır. Risk sistemlərini inkişaf etdirmək məqsədi ilə ixtisası olan işçi heyəti, müasir xidmətləri və metodologiyaları nəzərə almaqla, sistemi vaxtlı-vaxtında inkişaf etdirib təkmilləşdirmək üçün gündəlik dəstəklənməli, bu sahədə təcrübə ardıcıl inkişaf etdirilməlidir.

Texniki struktur telekommunikasiya sistemləri və texniki təminatın da baş verə biləcək pozuntu halları və nasazlıqlara tab gətirmək üçün ehtiyat surətlərin yaradılması və bərpa üçün adekvat prosedurlar müəyyən etməlidir. Nasazlıq baş verdikdə fəvqaladə hal üçün plan olmalıdır. Planlar aşağıdakı sahələri əhatə edir:

- 1) Qəza hallarının aradan qaldırılması və bərpa: Nasazlıq baş verdikdə sistemin yenidən bərpa olunmasını təmin etmək üçün prosedurlar olmalıdır.
- 2) Sistemin dayanmasına qarşı davamlılıq: sistemlərdə dayanmaya qarşı davamlılıq elə quraşdırılmalıdır ki, nasazlıq baş verəndə sistemin tamlığı saxlana bilsin.

Nəticə və təkliflər.

Yazdığımız dissertasiya işində bank riskləri və onların idarə olunmasına diqqət ayrılmış, onlar analiz edilərək təhlil olunmuşdur. Eyni zamanda risklərin müxtəlif forma və növlərinə baxılmış, hər forma və növün özünün idarə olunma metodları müəyyən olunmuş və onların idarə olunması zamanı meydana gələn problemlər araşdırılmışdır. Bildiyimiz kimi, risk dedikdə fəaliyyət zamanı müəyyən şəkildə qarşıya çıxma bilən itki ehtimalı nəzərdə tutulur. Bank işində bu itki ehtimalları qloballaşma və iqtisadi böhran zamanı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ancaq risksiz bank işində uğur qazanmaq çətinidir. Riskləri qəbul etmək hər bir bankın öz işidir. Banklar o zaman uğur qazanırlar ki, qəbul etdikləri risklər idarə edilə biləndir və eyni zamanda itkiləri maliyyə etmə, kompensasiya etmə bacarığına malikdirlər. Banklar çalışırlar ki, daha çox mənfəət əldə etsinlər, bu zaman onlar itkilərə də məruz qala bilərlər. Əldə olunmağa çalışılan məbləğ nə qədər çox olarsa, risk də o qədər yüksək olar. Bütün bunlara görə risklər və onların idarə olunması müasir dövrdə çox aktualdır.

Bank risklərinin effektiv idarə edilməsi risklərin monitorinqindən başlayaraq onların qiymətləndirilməsinə qədər çox geniş bir sahəni əhatə edir. Risklərin minimallaşdırılması bankın fəaliyyətinin davam etdirməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əks halda hazırkı dövrdə olduğu kimi banklar iflasa uğraya bilərlər.

Risklərin minimallaşdırılması yəni riskləri azaltmaq üçün mübarizə aparmaq elə riskləri idarə etmək deməkdir. Bu prosesin daxilində aşağıdakı tədbirlər mövcuddur: riskləri görmək, həmin risklərin dərəcə və nəticələrini müəyyən etmək, onların qarşısının alınma və yaxud minimal etmək üçün tədbirlər planı hazırlamaq. Bütün növ riskləri idarə etmək üçün xüsusi metodlar vardır. Onlara risklərdə qaçmaq və ya onlardan imtina etmək metodunu, riskləri öz üzərinə götürmək metodunu. İtkilərin qarşısının alınmasını, sığortalanmasını, risklərin ötürülməsini və s göstərmək olar. Risklərin minimallaşdırılmasına daxil olan metodlara sığortalama, maliyyə ehtiyatlarının yaradılması yəni özünü sığorta, diversifikasiya, risklərin iştirakçılar (sahibkarlar) arasında bölüşdürmə və s. metodlarını aid etmək olar. Hazırkı dövrdə

bank menecmenti üçün risklərin idarə edilmə sistemi qurulmalı və həmin çərçivədə xarakterinə və miqyasına görə adekvat fəaliyyət yaratmaq çox böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Dissertasiya işində yuxarıda qeyd olunanlara diqqət yetirməklə həm risklərin mahiyyətinin açılmasına diqqət çəkmişəm, eyni zamanda riskləri idarə etmək üçün əsas modelləri nəzərdən keçirmişəm və həmçinin sığortalanmasının ənənəvi üsullarına da baxmışam. Bütün yuxarıda sadaladığım metodların əsas məqsədi bankları idarə olunması çətin olan və eyni zamanda bankın maliyyə sabitliyinə ziyan vuracaq risklərdən qorumaqdır.

Dissertasiya işinin yazıldığı dövr bildiyimiz kimi maliyyə böhranı olan bir dövrdür. Eyni zamanda texnologiya və texnoloji proseslər sürətlə inkişaf edir. Hazırda bank sektorunda risk menecment adlanan struktur bölmə fəaliyyət göstərir. Risk menecment bank fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri olmaqdadır. Banklarda risk menecment sistemi öncədən ehtimal edilən itkilərin həcmi və nəticələrini çevik və effektiv şəkildə qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Təbii ki, mükəmməl risk menecment mühiti səriştəli kadrlar tələb edir, qurulan sistem təcrübəli, bilikli insanların xidmətində olmalıdır. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan inkişaf edən ölkələr sırasındadır və bu sahədə mühüm işlər hələ tam mövcud deyildir. Bildiyimiz kimi texnologiyalar sürətlə inkişaf edir, eyni zamanda banklar kriminal təsirlərə də məruz qalırlar. Bankların kriminal təsirlərindən sığortalanması sığorta fəaliyyətinin fərqli sahəsinə çevrilmişdir.

Bankların kriminal risklərinin sığortalanmasının əsasını dünyada məşhur olan Lloyd's of London qoymuşdur. Həmin sığorta təsisatına görə sığortanın müvafiq növü üzrə indi də dünya birincisidir. Məhz onlar tərəfindən Bankers Blanken Bond (BBB) sığorta polisi işlənilib hazırlanmış və dünya bazarına çıxardılmışdır. Bütün dünyada bu növ sığorta təminatı geniş yayılmışdır. Səbəb aydındır, ona görə ki, BBB (bankların kriminal risklərinin kompleks sığortası) polisi bankın etibarlılığının və təhlükəsizliyinin məcburi və ayrılmaz atributu olmaqla bank nüfuzunu müştərilər qarşısında əhəmiyyətli dərəcədə qaldırır. Məhz bu sığorta növünün Azərbaycan banklarında geniş istifadə olunması mənim həm arzum, həm də təklifimdir. Bundan

başqa dissertasiya işində risklərin azaldılması üçün digər metodlardan da geniş istifadə olunması təklif edilmişdir.

Onlardan biri skoring modelləridir. Onların istehlak kreditlərində risklərin azaldılmasında rolu əvəzsizdir. Azərbaycanda istehlak kreditlərinin verilməsində tələb olunan informasiyalar çox şəffafdır və skoring modeli düzgün təhlil aparıb, real nəticələr verir. Bir çox banklar bu modeldən istifadə edir. Təklif etmişəm ki, daha geniş istifadə olunsun.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi informasiya texnologiyaları çox böyük sürətlə inkişaf edir, bu da öz növbəsində banklarda risk menecmentinin inkişafına təkan verir. Bu sahədə savadlı kadrlara böyük ehtiyac vardır və onların yetişdirilib, səmərəli istifadə olunmasını təklif etmişəm.

Ən əsas təklifim isə İnformasiya Texnologiyaları sahəsində olan yenilikləri tez bir zamanda bank sistemində uğurlu şəkildə tətbiq etməkdir.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

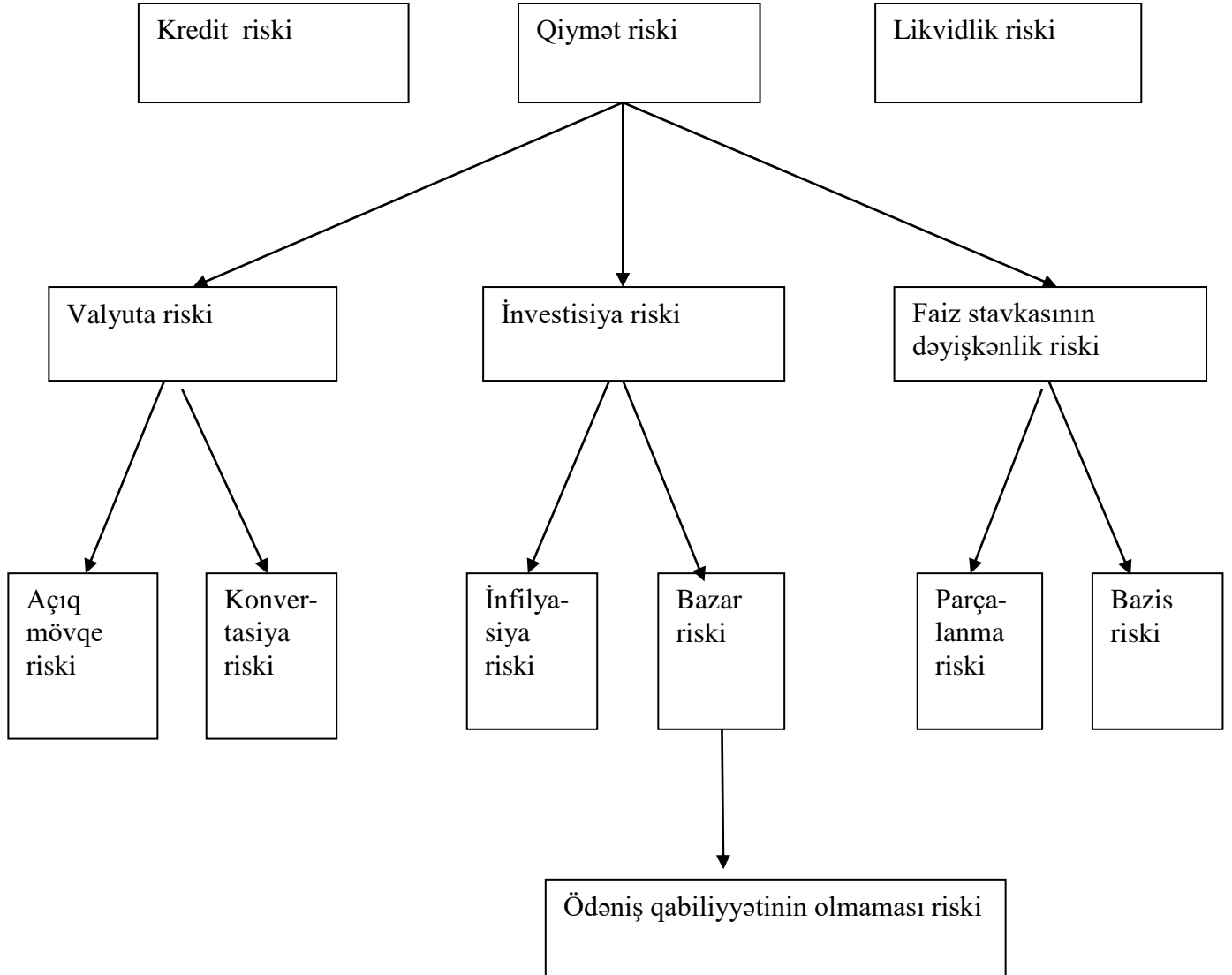
1. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (Bakı 2004)
2. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı- Risklərin idarə edilməsi standartı
3. Abdullayev -Ş.Ə Kommersiya banklarında kredit resurslarının təşkili və kredit risklərinin sığortası.(Bakı 2000)
4. Bağırov M.M -Bank və bank əməliyyatları, Ali məktəblər üçün dərslik (Bakı 2003)
5. Mərkəzi Bank-Banklarda risklərin idarə olunması haqqında qaydalar (Bakı 2010)
6. Mərkəzi Bank- Aktivlərin tənifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün ehtiyatların yaradılması haqqında qaydalar (Bakı 2003)
7. Z.Məmmədov- Pul, kredit və banklar (Dərslik Bakı 2006)
8. R.Əsgərova -Pul, kredit və banklar (Bakı 2007)
9. Bəşirov R.A -Bank işi (Bakı 2007)
10. T.Quliyev Menecmentin əsasları (idarəetmənin əsasları)
11. V.Niftullayev -Sahibkarlığın əsasları
12. K.A.Şahbazov, M.N.Məmmədov, H.S.Həsənov Menecment
13. «Финансовый анализ» - Н.Н.Селенова, А.Ф.Ионова(2005)
14. Жуков К.Ф(1997) Менеджмент и маркетинг в банках.
15. ”Страхование банковских рисков”.
16. WWW.maliyye.gov.az
17. WWW.iqtisad.net
18. WWW.nba.az
19. Ковалев П.П“О типичных банковскихрисках”. Денги и кредит-2005 №4

Əlavələr

Əlavə 1

Maliyyə risklərinin bütün növlərini göstərən sxem

Əlavə2

Maliyyə risklərinin idarə edilmə üsullarını göstərən cədvəl

Risqlərin növləri	risqlərinin idarə edilmə yolları, üsulları və texnikası	Maliyyə və təşkilati vəsaitlər
Kredit riski	Kredit portfelinin idarə olunması,avtorizasiya,devirsifikasiya, Təchizat, qiymətin təşkili, kapitalın toplanmasında iştirak	İtkilərə yol verilən zaman kreditlər üzrə ehtiyatların yaradılması, kredit reytingləri
Likvidlik riski	Aktiv və passivlərin idarə olunması, balansın idarə olunması, pul vəsaiti dövriyyəsinin idarə olunması,portfel və faizlərin idarə olunması., fondların konversiya olunması, təhlükəsizlik	İlkin və ikinci dərəcəli rezervlər(Ehtiyatlar), Pul bazarlarının vəsaitləri.
Valyuta riski	Açıq valyuta mövqelərinin idarə olunması, xecirləşdirmə., diversifikasiya	Valyuta fyuçersləri,opsiyonlar,svop-lar,pul bazarının vəsaitləri
Faiz stavkalarının dəyişilmə riski	Aktiv və passivlərin idarə olunması, xecirləşdirmə,iqtisadi partlayışın idarə olunması, qiymətin təşkil olunması	Faiz fyuçersləri,opsiyonlar,svop-lar
Maliyyə riskinin bütün növləri	Analiz (Təhlil),nəzarət, monitoring,limitlərin müəyyən edilməsi, daxili audit, idarəolunan informasiya sistemləri,	Hesabat mərkəzləri, limitlər, standartlar,nizamnamə, təlimatlar

Xülasə

“Bank riskləri və onların idarə edilməsinin nəzəri əsasları” mövzusunda tədqiqat aparmağımızın əsas məqsəd və vəzifəsi Azərbaycan Respublikasına bank risklərinin idarə edilmə siyasət, qaydalar, metodlarının və s. mahiyyətinin tədqiq və təhlil olunmasıdır. Nəticə olaraq isə bank sektorunda mövcud olan risklərin (əsasən kredit risklərinin) idarə edilməsi zamanı yaranan problemlərin həlli istiqamətində səmərəli təkliflərin verilməsidir. Eyni zamanda qloballaşan, kompüterləşən dünyaya inteqrasiya olunduğumuz üçün kriminal risklərdən qorunmaq üçün lazım olan metodların tətbiqi üzrədə səmərəli təkliflər verilməkdir.

Elmi-analitik tədqiqat metodundan istifadə edərək hər bir risk növü araşdırılmış, onların aradan qaldırılması üçün lazım olan metodlar şərh olunmuşdur.

Dissertasiya işi 80 səhifədən, giriş, 3 fəsil, 8 bölmədən, nəticə və təkliflər, istifadə olunan ədəbiyyatların siyahısı, əlavələr, xülasə, rus və ingilis dilində olan annotasiyalardan ibarətdir.

İşin birinci fəslində bank risklərinin mahiyyətinin nəzəri əsaslarına həsr edilmişdir. Birinci fəsildə bank riskləri anlayışı, onların mahiyyəti və təsnifatı, eyni zamanda bank risklərinin idarə olunmasının mahiyyəti, idarəetmə funksiyası və təşkilati strukturları nəzərdən keçirilib. İkinci fəsildə isə bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank riskləri və onların idarə olunması təhlil olunmuşdur. Bu fəsildə müasir dövrdəki bank riskləri və onların mahiyyətinə aydınlıq gətirilmiş, risk qiymətləndirmə metodları (stres test və s.) şərh olunmuş, təklif verilmiş. Risk menecmentinin inkişafı təhlil olunmuşdur. Bu sahədə (risk menecment sahəsi) kadrların az olduğu qeyd olunmuş, onların sayının artırılması haqda təklif verilmişdir. Sonda isə kriminal risklərdən qorunmaq üçün təkliflər verilmişdir.

Üçüncü fəsildə isə müasir informasiya sistemlərinin tətbiqi ilə risklərin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsinə baxılmışdır. Bu fəsildə informasiya sistemləri və risklərin idarə olunması təhlil olunmuş, banklarda informasiya sistemlərinin təhlükəsizliyinə dair qaydalar şərh olunmuşdur. Eləcə də kriminal risklərdən sığortalanmanın geniş tətbiqi təklif olunmuşdur. Daha sonra texnologiyaların özünün

tətbiqi ilə yaranan risklər sadalanmış və onların aradan qaldırılması üçün təkliflər verilmişdir.

Bütün bu nəticələr və təkliflər öz əksini nəticə və təkliflər bölümündə tapmışdır.

Dissertasiya işində bank fəaliyyətinin idarə edilməsində risklərin doğru müəyyən olunması, risklərin idarəetmə metodlarının analiz edilməsi və onların bankların mənfəətli işləməsinə təsiri araşdırılmışdır. Həmçinin Azərbaycanın bank sektorunda kredit risklərinin idarə olunması ilə əlaqədar yaranan problemlər tədqiq edilib, onlardan qaçma yolları göstərilmişdir.

Резюме

Основная цель и цель нашего исследования на тему «Риски Банка и теоретические основы управления» рассматриваются вопросы политики, правил, методов и методов управления банковскими рисками и т. д. исследование и анализ сути. В результате важно принимать эффективные предложения по решению проблем, возникающих при управлении рисками (главным образом, кредитным риском) в банковском секторе. В то же время, когда мы интегрируемся в глобализованный компьютеризированный мир, важно принимать эффективные предложения по применению методов защиты от криминальных рисков. С использованием научно-аналитического метода был изучен каждый тип риска и описаны методы, необходимые для их устранения. Диссертация состоит из 80 страниц, введение, 3 главы, 8 разделов, результаты и предложения, список использованной литературы, приложения, резюме, аннотации на русском и английском языках. В первой главе рассматриваются теоретические основы сущности банковских рисков. В первой главе рассматривается концепция банковских рисков, их сущность и классификация, а также сущность управления банковскими рисками, функцией управления и организационными структурами. Во второй главе рассматриваются банковские риски и их управление в рыночной экономике. В этой главе описываются современные банковские риски и их содержание, а также прокомментированы методы оценки риска (стресс-тест и т. Д.). Проанализировано управление рисками. В этой области (область управления рисками) персонала было меньше, и было предложено увеличить их число. В итоге были сделаны рекомендации по защите от криминальных рисков. Третья глава посвящена совершенствованию управления рисками современными информационными системами. В этой главе были проанализированы информационные системы и управление рисками, и были интерпретированы правила безопасности информационных систем в банках. Он также предлагает более широкое применение страхования преступных рисков. Затем перечислены риски, возникающие в результате применения технологии, и были

внесены предложения по их устранению. Все эти выводы и рекомендации были отражены в разделе результатов и рекомендаций. Изучено влияние управления рисками на управление рисками в управлении рисками, анализ методов управления рисками и эффективность рентабельности банков. Также были исследованы и устранены проблемы, связанные с управлением кредитными рисками в банковском секторе Азербайджана. ♣

Summary

The main aim and purpose of our research on the theme "The Bank's Risks and Theoretical Foundations of Management" addresses the issues of banking risk management policies, rules, methods, etc. research and analysis of the essence. As a result, it is important to make effective proposals to address the problems that arise in managing the risks (mainly credit risk) in the banking sector. At the same time, as we integrate into a globalizing, computerized world, it is important to make effective proposals on the application of methods to protect against criminal risks. Using a scientific-analytical method, each type of risk has been investigated and the methods needed to eliminate them have been described. Dissertation consists of 80 pages, introduction, 3 chapters, 8 sections, results and suggestions, a list of used literature, annexes, summary, annotations in Russian and English. The first chapter deals with the theoretical basis of the essence of banking risks. The first chapter deals with the understanding of banking risks, their essence and classification, as well as the essence of managing the banking risks, management function and organizational structures. The second chapter reviews the banking risks and their management in the market economy. This chapter outlines the modern banking risks and their substance, and has been commented on risk assessment methods (stress test, etc.). Risk management has been analyzed. In this area (risk management area), there were fewer staff, and a proposal was made to increase their number. In the end, recommendations were made to protect against criminal risks. The third chapter deals with the improvement of risk management with the modern information systems. In this chapter, information systems and risk management have been analyzed and rules on the security of information systems in banks have been interpreted. It also offers a broader application of criminal risks insurance. Then, the risks emerging from the application of technology have been listed and suggestions have been made for their elimination. All these findings and recommendations have been reflected in the results and recommendations section. The influence of risk management in risk management in risk management, the analysis of risk management methods and the effectiveness of

the banks' profitability have been studied. Problems related to credit risk management in Azerbaijan's banking sector have also been investigated and avoided.